

Is havo Engels goed genoeg voor het hbo?

Een verkennend onderzoek naar mogelijke
aansluitproblemen

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

Is havo Engels goed genoeg voor het hbo?

Een verkennend onderzoek naar mogelijke
aansluitproblemen

December 2012

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

2012 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteur: Anne Beeker

Informatie

SLO

Afdeling: tweede fase

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 661

Internet: www.slo.nl

E-mail: tweedefase@slo.nl

AN: 3.6528.529

Inhoud

Voorwoord	5
1. Hbo-opleidingen en gevraagde kennis Engels	7
1.1 Inleiding	7
1.2 De doorwerking van de maatschappelijke waardering van het Engels in het onderwijs	8
1.3 Het gebruik van Engels in het hbo	9
2. De aansluiting Engels vanuit hbo bekeken	11
2.1 Indrukken van docenten	11
2.2 De door eerstejaars hbo ervaren aansluiting Engels	15
3. De aansluiting Engels gezien vanuit havo	19
3.1 Het vak Engels in de vernieuwde tweede fase	19
3.2 Het beeld van havodocenten Engels	20
3.3 De door havoleerlingen verwachte aansluiting Engels	22
4. Bevindingen en aanbevelingen	25
4.1 Analyse problematiek	25
4.2 Aanbevelingen voor hbo-docenten Engels	27
4.3 Aanbevelingen voor havodocenten Engels	28
5. Referenties	29
Bijlage 1 Interviewvragen hbo-docenten	31
Bijlage 2 Vragenlijst voorgelegd aan propedeuse studenten hbo	33
Bijlage 3 Vragenlijst voorgelegd aan havo 5 leerlingen	37
Bijlage 4 Overzicht voorgeschreven studieboeken – aandeel Engelstalige publicaties opleidingen Saxion	39
Bijlage 5 Antwoorden eerstejaars hbo op vraag naar suggesties voor het verbeteren van de aansluiting tussen vo en hbo voor het vak Engels	45
Bijlage 6 Resultaten vragenlijst leerlingen H5: aansluiting vo-ho (havo-hbo)	47
Bijlage 7 Taalvaardigheid havo (www.erk.nl)	67

Voorwoord

Deze publicatie is één van de opbrengsten van het SLO-project “Aansluiting VO-HO”. In opdracht van OCW onderzoekt SLO via dit project mogelijke hiaten in de aansluiting tussen voortgezet en hoger onderwijs, met het doel te voorzien in producten die deze kunnen wegwerken.

Het project loopt sinds 2009 en omvat vier deelprojecten. Drie daarvan richten zich op mogelijke aansluitingsproblemen bij de kernvakken Nederlands, Engels en wiskunde. Het vierde heeft betrekking op algemene, vakoverstijgende bekwaamheden die voor vervolgsucces in hbo en wo onontbeerlijk worden geacht, zoals kennisverwervende vaardigheden en sociaal-communicatieve competenties.

Het onderwerp van deze publicatie is het vak Engels als schakel in de aansluitingsketen havo - hbo. Aan de hand van deskresearch, interviews met docenten en enquêtes onder leerlingen, zowel in hbo-instellingen als op toeleverende havo-scholen, is nagegaan of er sprake is van aansluitingsproblematiek, en zo ja welke. Die is er inderdaad. Niet zozeer vanwege discrepanties in door havo gerealiseerd en door hbo vereist niveau, maar veeleer vanwege het verschil in accenten die havo en hbo in de taalbeheersing aanbrengen, en de daarbij gepraktiseerde didactiek en toetsing. Voor havo- en hbo-docenten Engels alle reden, om daarvoor de handen ineen te slaan om een betere aansluiting te realiseren!

Met dank aan:

- Bastienne Otten, Hospitality Business School van de Saxion Hogeschool, Deventer
- Ton Ammerlaan, faculteit Techniek Hogeschool Arnhem Nijmegen
- Joke Schokkenbroek, faculteiten Educatie en Economie en Management, Hogeschool Arnhem Nijmegen
- Riejet Nijdam, School of Business & Economics, Hogeschool Windesheim Zwolle
- Hans Korsten, International business and languages, Hogeschool Windesheim Zwolle
- Conny van Doorn, Blariacum College, Venlo
- Ferry Peeters, Blariacum College, Venlo
- Klazien Wierbos, Deltion College, Zwolle
- Dinie Keizer, Deltion College, Zwolle
- Lisette van Os, Deltion College, Zwolle
- Havo 5 leerlingen van:
 - het Blariacum College, Venlo
 - het Candea College, Uiven
 - het Cambreur College, Dongen
 - het Deltion College, Zwolle.
- Eerstejaars studenten van:
 - de Hospitality Business School van de Saxion Hogeschool, Deventer
 - de faculteit Techniek Hogeschool Arnhem Nijmegen
 - de faculteiten Educatie en Economie en Management, Hogeschool Arnhem Nijmegen
 - de School of Business & Economics, Hogeschool Windesheim Zwolle.

Reacties worden op prijs gesteld, en kunnen worden ge-e-mailed naar de projectleider Frans Resink, f.resink@slo.nl, of de auteur Anne Beeker a.beeker@slo.nl .

Hetty Mulder

Manager tweede fase SLO

1. Hbo-opleidingen en gevraagde kennis Engels

1.1 Inleiding

De maatschappelijke waardering van Engels als gouden sleutel

Nederland omarmt in toenemende mate het gebruik van het Engels, als eigentijds communicatiemiddel, als de taal bij uitstek om een nummer één hit in te scoren maar ook en vooral als lingua franca in wetenschap en handel. Deze niet te keren trend laat de positie van het Nederlands in het hoger onderwijs niet onberoerd. Zo heeft de Eerste Kamer in 2011 de Onderwijsraad verzocht advies uit te brengen over de wenselijkheid van Engelstalige opleidingen en het mogelijke verdringingseffect van het Engels op het Nederlands. Dat heeft geleid tot de publicatie *Weloverwogen gebruik van Engels in het hoger onderwijs*.

Een citaat uit dit onderzoek:

'Critici als Coleman zijn bang dat de opkomst van het Engels in het hoger onderwijs zal leiden tot 'diglossie', een vorm van maatschappelijke tweetaligheid waarbij twee afzonderlijke talen elk in duidelijk afgebakende leefsituaties worden gebruikt. Hierbij heeft de ene taal een hogere status dan de andere taal. Engels wordt in dat perspectief door sommigen beschouwd als 'killer language'. Ook de Europese Unie en de Europese Commissie spreken zich nadrukkelijk uit tegen een lingua franca in het (hoger) onderwijs: zij bepleiten meertaligheid (beheersing van de moedertaal en twee vreemde talen) en zien de overheersing van het Engels als een bedreiging van de levendigheid van de nationale taal.'

Coleman is van mening dat de toenemende verengelsing een bedreiging kan vormen voor de culturele identiteit en de (beheersing van de) moedertaal als wetenschapstaal. In 'De stand van educatief Nederland (2009)' waarschuwde de Onderwijsraad eerder al voor het gevaar van een tweedeling in het onderwijs, waarbij Engelstalige opleidingen mogelijk een hogere status wordt toegekend.

Niettemin lijkt de opvatting dat beheersing van het Engels nodig is om toegang te krijgen tot de (academische) wereld het te winnen van de angst voor verdringing van de moedertaal door het Engels. Beheersing van de juiste 'linguïstische code' is voor velen een must. En die linguïstische code is 'nu eenmaal' het Engels. Dus helpt Engelse taalvaardigheid om geloofwaardig over te komen, gehoord te worden, als expert gevierd te zijn en zich te onderscheiden. Linguïstisch kapitaal kan zelfs gemakkelijk overgaan in economisch kapitaal, als bijvoorbeeld effectief kunnen opereren in het Engels meer oplevert dan je alleen goed in de moedertaal kunnen redden.

Het aantal Engelstalige opleidingen in het hoger onderwijs heeft de laatste jaren dan ook een enorme vlucht genomen (Coleman, 2006, Nuffic, 2010a). Daarbij valt op dat de toename vooral zichtbaar is bij Engelstalige masters in het wetenschappelijk onderwijs.

1.2 De doorwerking van de maatschappelijke waardering van het Engels in het onderwijs

Het voortgezet onderwijs: tto

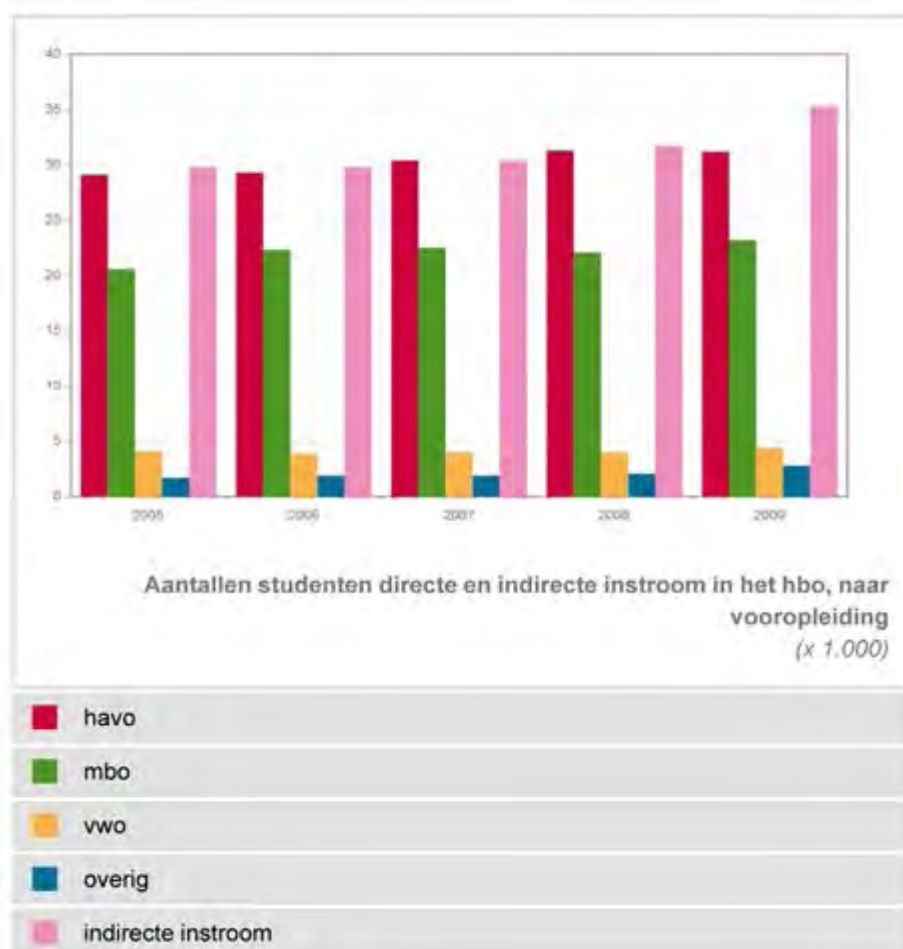
In het voortgezet onderwijs tekent de maatschappelijke erkenning van Engels als sleutel tot succes zich af in de toename van het Engelstalige onderwijs in de vakken van het reguliere curriculum: tto (tweetalig onderwijs), ook wel aangeduid met de term CLIL, *Content and Language Integrated Learning*. Onderzoek (Coleman, J.A., 2006) wijst uit dat CLIL bijzonder effectief is om een moderne vreemde taal, in de regel Engels, op een natuurlijke wijze te leren gebruiken.

Vooralsnog is het overwegend het vwo dat overgaat tot tto- en profiteren dus voornamelijk studenten op universitaire opleidingen van de effectievere tweetalige vooropleiding.

De doorwerking van tto in het hbo

Van de in totaal 683 vo-scholen biedt - juni 2012 - een 25-tal een tweetalig havo. Momenteel wordt dus een betrekkelijk klein contingent havoleerlingen toegerust om 'als vanzelfsprekend' in en met het Engels verder te studeren.

Nu hebben hbo-opleidingen niet alleen te maken met instroom vanuit de havo, zoals de onderstaande grafiek 1.1 laat zien.

Grafiek 1.1 Onderwijsmatrices (bron: DUO / OCW 18 mei 2011)

Uit grafiek 1.1 blijkt dat hbo-opleidingen weliswaar vooral worden gekozen door havo- en mbo-leerlingen, maar tevens, dat de 'indirecte instroom' van uitvallers uit het wo en zij-instromers sterk groeit. Van het aantal deelnemers met een tweetalige vooropleiding bij aanvang van een hbo-studie zijn nog geen cijfers beschikbaar, maar die deelnemers zijn er wel en niet alleen afkomstig van havo en vwo. Het kunnen ook mbo'ers zijn.

Van de in totaal 71 mbo-instellingen in Nederland zijn er nu twaalf die tweetalige opleidingen aanbieden. Zie <http://www.ivs-alliance.nl/>.

Het gaat hierbij om een beperkt aantal onderwijsterreinen: *aviation, business, hospitality, tourism* en *fashion*. In alle gevallen wordt naast het mbo 4-diploma ook het zogenaamde BTEC-diploma behaald dat onder verantwoording valt van Edexcel, een Britse kwalificerende instantie, oftewel *examination board*.

Het leeuwendeel van de mbo-opleidingen biedt echter geen tto, sterker nog, het aandeel Engels in mbo curricula loopt door de grotere nadruk op competentiegericht onderwijs nog steeds terug. Het effect van het in te voeren centrale (landelijke) eindexamen voor Engels in het mbo is nu nog niet te voorzien, maar te verwachten valt dat dit wel een positieve uitwerking zal hebben op het taalvaardigheidsniveau Engels van mbo-abituriënten.

Het totale aantal leerlingen dat een tweetalige havo- en/of mbo-opleiding achter de rug heeft bij aanvang van een hbo-studie is dus, gezien het aantal tweetalige havo's en mbo-opleidingen, relatief klein, Zouden dat er meer moeten zijn, gelet op de rol van het Engels in het hbo? Werkt de maatschappelijke waardering voor de Engelse taal ook daar door?

1.3 Het gebruik van Engels in het hbo

Hoever is het Engels als voertaal al doorgedrongen binnen het hbo? Een uitgevoerde studie Talen in het Hoger Onderwijs van het IOWO, in opdracht van de Onderwijsraad (Leest & Wierda-Boer, 2011), te raadplegen via www.onderwijsraad.nl/publicaties/pdf, wijst uit dat 5% van alle hbo-opleidingen Engelstalig is.

Analyse van de voorgeschreven boekenlijsten voor alle opleidingen van Saxion Hogeschool (bijlage 4) leert dat die voor een zeer klein gedeelte Engelstalige studieboeken bevatten.

De in paragraaf 2.2 nader te bespreken enquête onder eerstejaars hbo-studenten laat eens te meer zien dat studeren in het Engels uit Engels studiemateriaal op het hbo in het eerste jaar maar zeer beperkt voorkomt.

Hoe groot is, gezien deze constatering, de rol van het Engels eigenlijk in het eerste jaar van het hbo? En zijn havisten daarvoor voldoende toegerust? Is de aansluiting tussen havo en hbo wat het Engels betreft in orde?

De navolgende hoofdstukken laten hierover de direct betrokkenen - docenten, leerlingen en studenten - aan het woord.

2. De aansluiting Engels vanuit hbo bekeken

2.1 Indrukken van docenten

Om een beeld te krijgen van de aansluitingsproblematiek Engels die mogelijk speelt bij eerstejaars hbo-studenten, zijn gesprekken gevoerd met vier docententeams Engels van drie hogescholen, namelijk de Hospitality Business School van Saxion Hogeschool Deventer, de faculteit Techniek, de faculteit Economie en Management en de faculteit Educatie van de Hogeschool Arnhem Nijmegen en de School of Business and Economics van de Hogeschool Windesheim in Zwolle. De interviewvragen zijn opgenomen in bijlage 7.1.

2.1.1 Hospitality Business School – Saxion

Aan het woord is Bastienne Otten, teammanager en docent Engels op de Hospitality Business School van Saxion Hogeschool. Zij biedt lessen Engels aan in het propedeusejaar van de toeristische opleidingen HTRO (hoger toeristisch en recreatief onderwijs), en aan deeltijdstudenten HTRO, HHO (hoger hotelonderwijs) en facility management. Er is een duidelijk onderscheid tussen de hierboven genoemde *mainstream* opleidingen en het zogenaamde *International Programme* dat zich ook richt op studenten uit het buitenland die in Nederland komen studeren.

Eerstejaars studenten moeten alleen als zij het *International Programme* volgen alle prestaties in het Engels leveren. Voor de overige opleidingsvarianten geldt dat niet. Opvallend is het verschil in aandeel van voorgeschreven Engelstalige studieboeken. Bij bestudering van de boekenlijsten voor de verschillende opleidingen die Saxion Hogeschool aanbiedt, blijkt het aandeel van voorgeschreven Engelstalige studieboeken bij een groot aantal faculteiten in het eerste jaar zeer beperkt. Zie voor een volledig overzicht bijlage 7.4.

Tijdens de intake van nieuwe studenten wordt niet specifiek gevraagd naar de beheersing van het Engels. Er wordt ook geen gewenst ERK-beheersingsniveau aangegeven in de opleidingsbrochures.

Otten karakteriseert de aansluitingsproblematiek als volgt:

- Bij veel eerstejaars studenten ligt het tempo van lezen veel te laag.
- Vocabulaire wordt niet precies genoeg geleerd.
- Het schrijven van tekst kost studenten veel te veel tijd.
- Specifieke dingen opschrijven lukt niet.
- Studenten hebben weinig ervaring met verbindingen leggen, met zinsstructuren en het formuleren van hele lopende zinnen.
- Studenten passen vooral het *cut and paste*-principe toe.

Bastienne karakteriseert de nieuwe lichtingen studenten als de *bullet generatie*. Ze schrijven in PowerPointstijl, dat wil zeggen ze volstaan vaak met slechts het noteren van zelfstandige naamwoorden en het opschrijven van trefwoorden in plaats van hele zinnen te formuleren. Als voorbeeld beschrijft zij de opdracht die eerstejaars kregen om een paragraaf te schrijven over *job hopping in the hospitality industry*. Deze studenten konden in de twee uur die zij hiervoor kregen met veel moeite en met gebruik van het woordenboek, maar een stukje van 150 woorden schrijven.

Op de vraag hoe havodocenten Engels hun leerlingen beter zouden kunnen voorbereiden, doet Bastienne Otten de suggestie leerlingen veel meer leeservaring (de zogeheten leeskilometers)

te laten opdoen en meer schrijfervaring mee te geven. Tegen gebrek aan spreekervaring loopt zij minder aan. Ze heeft sterk de indruk dat op scholen alleen invuloefeningen worden gedaan en dat er weinig sprake is van transfer. Er wordt - lijkt haar - op grote schaal met het leren van losse woorden, losse antwoorden enzovoorts gewerkt zonder dat er grotere verbanden worden gelegd.

In het algemeen stelt zij dat ook de opdrachten die studenten tijdens hun propedeusejaar krijgen, meer ingebed zouden moeten worden in zogenaamde cases, zodat er levensechter geoefend kan worden met het daadwerkelijk toepassen van het geleerde Engels.

2.1.2 Hogeschool Arnhem Nijmegen (HAN) – faculteiten Techniek, FEM en Educatie

Eind 2011/begin 2012 zijn twee docenten van de HAN geïnterviewd: Ton Ammerlaan (faculteit Techniek) in november 2011 en Joke Schokkenbroek (faculteiten Educatie en Economie en Management) in februari 2012.

Ton Ammerlaan is werkzaam als docent Engels, intakecoördinator en toetscoördinator en is belast met ICT-beheer en beleid.

Binnen de faculteit Techniek wordt op grotere schaal met Engelstalige studieboeken gewerkt dan binnen de overige faculteiten. De HAN verzorgt voor instromers uit het mbo wekelijks bijlessen Engels bij de opleidingen Chemie en Biologie.

Tijdens de intake van nieuwe studenten bij de faculteit Techniek wordt niet specifiek gevraagd naar het beheersingsniveau voor Engels. Als aanbeveling voor toelating geldt wel minimaal een cijfer vijf voor het vak Engels. Er wordt geen specifiek ERK-beheersingsniveau aangegeven in de opleidingsbrochures, maar Ammerlaan zou dit wel graag zien.

Ton Ammerlaan ziet bij Engels de volgende problematiek:

- De student vermijdt het Engels, er is dus geen oefening.
- Studenten hebben op de vooropleidingen vaak grammatica vertaalonderwijs gehad, het *attention level* is daardoor erg laag.
- De toetsresultaten zijn laag voor vakken met Engelstalige boeken, hetgeen volgens Ammerlaan veroorzaakt wordt doordat er wel globaal begrip is, maar geen detailbegrip.
- Er wordt teveel gefocust op losse woordjes, de grote lijn wordt niet gezien, laat staan herkend.
- Studenten kunnen slecht hoofd- van bijzaken onderscheiden.
- Wat in de les geleerd wordt, kunnen studenten niet overbrengen naar een nieuwe situatie. Er vindt dus geen transfer plaats.
- Er is veel angst voor het Engels: bij een nieuw woord is er gelijk paniek.
- Een strategie om om te gaan met onbekende woorden ontbreekt.
- Het aanleren van vocabulaire gaat vrijwel niet. Studenten willen lijstjes, maar docenten werken liever thematisch (met *mind maps*). Geheugentechnieken ontbreken.
- Pieken voor een tentamen kunnen studenten goed: het langetermijneffect ontbreekt daardoor echter.

In antwoord op de vraag hoe havodocenten Engels hun leerlingen beter zouden kunnen voorbereiden op het volgen van een hbo-studie, suggereert Ammerlaan meer aandacht te besteden aan generieke leerstrategieën en toepassingen in het vak/beroep of iets van dien aard. Projecttaken en taaltaken zouden dit effect kunnen hebben.

Joke Schokkenbroek was¹ ten tijde van het interview verbonden aan de faculteiten Educatie (Pedagogische Academie) en Economie en Management. Zij doceerde vakdidactiek Engels aan de pabo en gaf lessen Engels (grammatica, spreekvaardigheid, lees- en schrijfvaardigheid) aan de FEM, de faculteit Economie en Management.

Binnen FEM wordt alleen bij IBC (International Business and Communication) een deel van de vakken in het Engels gegeven, bij het Instituut International Business en de richtingen voor financieel management geldt dit voor alle vakken. Deze opleidingen richten zich op internationale instroom van studenten, hetgeen de keuze voor onderwijs in het Engels verklaart. Op de pabo wordt alleen het vak Engels in het Engels gedoceerd.

Schokkenbroek meldde in het interview dat er vooral bij FEM aansluitingsproblematiek speelt voor het vak. Dit gold echter vooral voor instromers uit het mbo. Zij constateerde dat er een groot hiaat in kennis is tussen havisten en mbo'ers: 'Mbo'ers hebben vaak geen of nauwelijks Engels gehad en moeten mee met de havisten met vijf jaar Engels achter de rug. Er bestaan grote verschillen in vaardigheid in het Engels tussen enerzijds mbo- en anderzijds havo/vwo-studenten en dat levert problemen op.'

Schokkenbroek vond het overigens interessant te melden hoe verschillend mbo-studenten met deze achterstand omgaan vergeleken met havisten: 'Zij doen er alles voor om beter te worden. Ze moeten voldoende halen, anders kunnen ze niet verder met de studie. Zij werken hard en maken vaak grote vorderingen.'

Het aandeel Engelse studieboeken in het propedeusejaar van de meeste opleidingen binnen de Faculteit Economie en Management blijft beperkt tot de boeken die studenten moeten aanschaffen voor het vak Engels.

Voor de pabo geldt eveneens dat het Engels van de instromende mbo'ers sterk achterblijft bij het Engels van de havisten. Studenten op de pabo zijn bang om Engels te spreken en lezen en sommigen hebben ook moeite om het te verstaan.

Bij de aanmelding wordt een diagnostische toets afgenomen om te kijken wat het niveau is, gevolgd door een plan om het geconstateerde niveau te verbeteren. Voor pabo-studenten geldt geen verplicht te bereiken en aan te tonen eindniveau, dus stijgt het vaardigheidsniveau voor Engels niet, zo stelde Schokkenbroek. Pabo-studenten worden echter wel geacht te oefenen met het geven van Engels (in het Engels!) op hun stagescholen. Dit levert stress en frustratie op. De basisschoolleerlingen krijgen zo veel slechte voorbeelden in plaats van goede. Een verplicht te behalen (ERK-)niveau voor pabo abiturienten had dan ook de voorkeur van Schokkenbroek.

Tot slot stelde Schokkenbroek dat aanleverende scholen leerlingen meer Engels zouden moeten laten spreken. Het is vooral spreekangst die haar studenten in de weg zit.

¹ De verleden tijd is hier gebruikt omdat Joke Schokkenbroek samen met haar man in juli 2012 om het leven is gekomen bij de veerbootramp in Madagaskar. Haar zeer waardevolle opmerkingen willen we toch graag in dit verslag opnemen.

2.1.3 Hogeschool Windesheim Zwolle – School of Business and Economics

Geïnterviewd zijn: Riejet Nijdam (directeur School of Business & Economics), Hans Korsten (docent Engels International business and languages) en Dinand Warringa (docent Engels Management, Economie en Recht - MER).

In het propedeusejaar van de opleidingen van de School of Business and Economics worden in het eerste jaar geen vakken in het Engels gegeven, met uitzondering van het vak Engels zelf. International business and languages (IBL) wordt pas in het tweede jaar Engelstalig gegeven, bij bedrijfskunde MER is dit ook het geval, al is de Engelstalige variant daar een keuze. Men meent dat dit ook bittere noodzaak is, omdat er anders nog veel meer studenten niet zouden kunnen meekomen. In het eerste studiejaar wordt dan ook alleen gewerkt met Nederlandstalige studieboeken voor de overige vakken.

Er worden geen eisen gesteld aan het Engels bij de intake. Ook wordt er geen algemene instaptoets meer afgenomen. In het verleden maakte Korsten gebruik van Dialang, maar hij vond dat een erg slechte toets. Een omschrijving in de opleidingsbrochure van het vereiste ERK-niveau ontbreekt eveneens.

Zowel Korsten als Warringa is van mening dat er veel studenten binnenkomen die niet het vereiste niveau voor Engels hebben. Dit blijkt uit de toetsresultaten, maar ook bij de lessen zelf uit de feedback van en de interactie met studenten. Teksten worden niet begrepen. Dit geldt in meerderheid voor mbo-studenten. Havo-cursisten hebben vooral moeite zich aan te passen aan het gebruik van *Business English* - vooral foutief gebruik van het correcte taalregister komt veel voor.

De problematiek met het vak Engels wordt aan de volgende kwesties toegeschreven:

- Business English is onvoldoende bekend. Het moet snel in de opleiding worden opgenomen.
- Ieder jaar zou moeten starten met een opfriscursus Engels en een module met Business context.

Toeleverende scholen zouden zich meer moeten toeleggen op toepassing van het Engels. Leerlingen zouden eerder moeten beginnen met schrijven. Vrij veel havisten moeten wennen aan lessen Engels in het Engels.

Het gat tussen havo en hbo wordt steeds groter, aldus beide docenten.

Mevrouw Riejet Nijdam geeft aan dat zij het zorgelijk vindt dat zoveel eerstejaarsstudenten hun tentamens Engels niet halen. De inhoud van deze tentamens is sterk grammaticaal en idiomatisch getint - er wordt niet (langer) met case studies gewerkt. Tussen 2004 en 2007 is daar wel sprake van geweest, maar om pragmatische redenen is men hiermee gestopt. De grote aantallen eerstejaars dwingen docenten tot praktische oplossingen, zoals snel te corrigeren tentamens met veelal gesloten vragen. Het accent ligt daarbij op grammaticale correctheid en kennis van het Business English.

2.1.4 Resumé van de interviews met de hbo-docenten Engels

Alle geïnterviewde docenten Engels die lesgeven aan propedeusestudenten in het hbo, vinden de hedendaagse generatie studenten tekortschieten bij de volgende taalvaardigheden.

Leesvaardigheid

Te weinig snelheid bij het lezen:

- te weinig onderscheidend vermogen bij het lezen;
- te weinig woordkennis (vooral bij Business Studies).

Schrijfvaardigheid:

- onvoldoende ervaring met het schrijven van volledige zinnen;
- te weinig bereidheid tot revisie;
- te weinig besef van taalregisters.

Spreekvaardigheid:

- vrij grote mate van spreekangst (vooral geconstateerd op de pabo);
- onvoldoende oefening tijdens de vooropleiding, voornamelijk als het om mbo-instromers gaat, maar ook wel bij havisten.

De rol die Engels in de hogere jaren van de opleiding gaat spelen, blijft in de verschillende interviews wat onderbelicht. Docenten Engels moeten in het eerste jaar - soms met grote aantallen studenten (School of Business and Economics) - in korte tijd bepalen of studenten voldoende toegerust zijn voor het vervolg. De nadruk ligt daarbij erg op grammaticale correctheid en idioomkennis en niet op beheersing van de verschillende taalvaardigheden. De hbo-opleidingen die voor dit verkennende onderzoek zijn bevestigd, maken nog geen gebruik van de mogelijkheden die het ERK biedt om taalvaardigheidsniveaus van studenten in beeld te brengen. De Hospitality faculteit van Saxion en de faculteit Techniek van de HAN zouden daartoe op korte termijn wel willen overgaan, maar dit is nog niet gerealiseerd voor het studiejaar 2012 - 2013.

2.2 De door eerstejaars hbo ervaren aansluiting Engels

Vragen en antwoorden

Alle in paragraaf 2.1 geïnterviewde docenten hebben hun eerstejaars studenten een enquêteformulier laten invullen (zie bijlage 6 voor de enquêtevragen). In totaal bedroeg het aantal respondenten exact 100; 57 mannen, 42 vrouwen, 1 respondent heeft de vraag naar sekse niet ingevuld.

In de enquête is gevraagd naar:

- vooropleiding (het aantal jaren genoten onderwijs in het Engels);
- de invulling van de lessen Engels in het voortgezet onderwijs - waar lagen de accenten?
- de behaalde resultaten voor de verschillende vaardigheden, uitgedrukt in een cijfer;
- de extracurriculaire verwerving van Engels (via internet, Engelse vader of moeder, computerspelletjes enzovoorts);
- het aantal vakonderdelen in de huidige hbo-studie dat in het Engels wordt gegeven;
- de omvang van Engels studie- en/of lesmateriaal, readers enzovoorts;
- de mate waarin prestaties in het Engels in de hbo-opleiding worden geëist (zoals een presentatie in het Engels geven, e-mailcontacten leggen of uittreksels van Engels studiemateriaal maken);
- welke vaardigheden voor Engels - nodig voor een hbo-studie - in het voortgezet onderwijs onvoldoende getraind blijken;
- de waardering van het Engels van de hbo-docenten;
- de wenselijkheid van een aanvullende cursus Engels in een hbo-talencentrum;
- suggesties voor verbetering van de aansluiting tussen voortgezet onderwijs en hoger onderwijs.

2.2.1 De respons

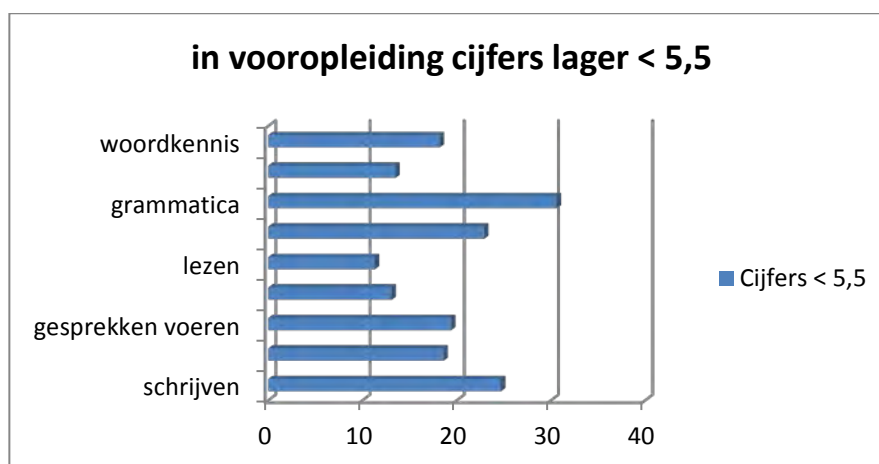
Een van de opvallendste uitkomsten van de analyse van de antwoorden is wel dat er geen significante verschillen zijn in beantwoording tussen studenten die Engels op het mbo hebben gehad en studenten die Engels op de havo hebben genoten.

Dit is des te opmerkelijker omdat docenten Engels van alle geconsulteerde hbo-opleidingen een grote discrepantie zagen tussen de beheersing van het Engels van mbo'ers en die van havisten.

Van alle respondenten heeft slechts 42% al in het basisonderwijs Engels gehad in groep 7 en groep 8. Een kwart van alle respondenten heeft maximaal een mbo-4 opleiding; 6% heeft een niet afgemaakte vwo-opleiding achter de rug met daarna havo, 63% heeft een voltooide havo-opleiding genoten.

Het accent in de vooropleiding lag volgens de respondenten op grammatica (79%), vertalen Nederlands-Engels (75%), leren van vocabulaire (84%) en lezen (81%) en luisteren (64%). Presentaties houden en gesprekken voeren blijken beperkt geoefende vaardigheden. Twintig procent antwoordde dat ze dit nooit hadden gedaan, 50% meldde dat dit weinig was gebeurd, 22% gaf hiervoor de score 'gemiddeld' en slechts 8% gaf hiervoor de score 'veel'. Voor gesprekken voeren zijn de scores respectievelijk 10% (niet), 38% (weinig), 37% (gemiddeld) en 15% ('veel').

De cijfers die voor de verschillende vakonderdelen werden behaald in de vooropleiding, corresponderen hier voor het merendeel mee, met dien verstande dat 31% van de respondenten aangeeft voor grammatica een cijfer lager dan 5,5 te hebben behaald. Daarmee is dit onderdeel door alle respondenten als het lastigste gekarakteriseerd, meteen gevolgd door schrijfvaardigheid.

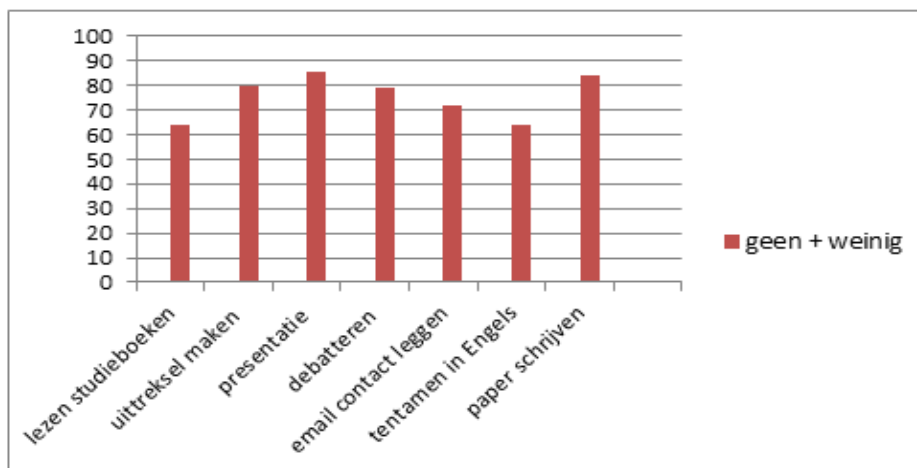
Grafiek 2.1 Cijfers < 5,5 voor de verschillende vakonderdelen in vooropleiding

Van de respondenten blijkt 10% Engels geleerd te hebben via een Engelse vader of moeder, 72% via tv en dvd, of film met ondertiteling, 45% via computerspelletjes. Opvallend is dat 58% aangeeft geen Engels te hebben geleerd via Engelse websites.

Dit opmerkelijke gegeven houdt een aanbeveling in voor havodocenten Engels: laat leerlingen vaker via Engelse zoektermen op Google naar informatie zoeken. Zo breiden zij op een natuurlijke wijze hun woordkennis uit en werken ze spelenderwijs ook aan hun leesvaardigheid.

Studenten volgden per propedeuseopleiding gemiddeld dertien vakken, waarvan één in het Engels werd gegeven, namelijk het vak Engels zelf (!). Een kwart van de respondenten geeft aan geen enkel studieboek in het Engels te hoeven bestuderen, voor slechts 1% is ongeveer driekwart van alle studiemateriaal Engelstalig.

In het propedeusejaar hoeven studenten weinig activiteiten in het Engels uit te voeren. De percentages respondenten die geen of weinig hebben ingevuld, staan weergegeven in grafiek 2.2.

Grafiek 2.2 Activiteiten in het Engels in het propedeusejaar-hbo

Voor de onderzoeksopzet was vooral de beantwoording van de laatste reeks vragen van belang. Die betroffen de taalvaardigheden die in het voortgezet onderwijs of de vooropleiding naar de mening van de respondent onvoldoende zijn geoefend. Van de honderd respondenten zijn er 88 die hier suggesties hebben gedaan. Twaalf respondenten vulden 'geen idee' of 'geen' in.

De gedane suggesties kunnen in vier categorieën worden ingedeeld:

1. meer oefenen met spreken en presenteren in de vooropleiding
2. meer grammatica
3. meer activerende werkvormen gebruiken
4. meer investeren in betere docenten en beter lesmateriaal

Voor een volledig overzicht van alle gedane suggesties: zie bijlage 4.

Ter illustratie:

Categorie 1

- Middelbare scholen zouden alle vaardigheden uitvoerig moeten toetsen!
- Altijd Engels spreken is belangrijk.
- Oefenen, repeteren van de Engelse taal zodat je al goed kunt communiceren in het Engels.
- Zich meer verdiepen in het zakelijke Engels en zorgen dat er meer presentaties en dergelijke in het Engels worden gehouden.

Categorie 2

- Grammatica interessanter maken.
- Meer aansluiten op de havo! Meer aandacht voor woordenschat + grammatica.
- De Engelse toetsen op hbo-niveau zijn echt te moeilijk [sic]!
- Meer grammatica, want dat heb ik niet echt gehad en meer moeilijke woorden.

Categorie 3

- Meer schoolreizen naar Engeland, films, spellen (leuker maken).
- Meer dingen doen die echt met de taal bezig zijn. Inhouden die echt leuk zijn.
- Meer zakelijk Engels oefenen door middel van rollenspellen.

Categorie 4

- Betere leraren die ook goed zijn in lesgeven. Meer business English!
- Docenten op middelbare school moeten meer Engels praten met leerlingen.
- Niveau Engels op middelbare scholen moet omhoog. Vooral in de provincie.

3. De aansluiting Engels bezien vanuit havo

3.1 Het vak Engels in de vernieuwde tweede fase

De afgelopen jaren blijkt het vak Engels binnen de tweede fase aan verandering onderhevig, deels als gevolg van de vernieuwing van de tweede fase in 2007. De uitwerking daarvan kan doorwerken op de aansluiting met het hbo. Dit wordt in onderstaande paragrafen wordt verkend.

3.1.1 Geglobaliseerde eindtermen van kracht

In 2007 werden nieuwe geglobaliseerde eindtermen van kracht voor de tweede fase. Mochten tot 2007 in het examenjaar voor schoolexamentoetsen uitsluitend (kijk- en) luistervaardigheid, schrijfvaardigheid en spreekvaardigheid getoetst worden, met elk een voorgeschreven gewicht van 33 1/3 %, met de vernieuwde tweede fase was ook toetsing van schooleigen onderwerpen toegestaan. De zogeheten handelingsdelen (onder andere 'leeskilometers') waren niet langer verplicht, docenten Engels hoefden dus geen leesdossiers meer te laten aanleggen, maar mochten er wel voor kiezen deze te handhaven.

Hiermee was de weg vrijgemaakt voor het herintroduceren van grammatica- en idioomtoetsen, toetsen van kennis van land en volk, extra leesvaardigheidstoetsen, boektoetsen enzovoorts. In 2009 is, in het kader van het project *Kwaliteitsborging Schoolexamens* van SLO, onder een groot aantal docenten een enquête gehouden om te zien hoe docenten met deze nieuwe 'vrijheid' omgaan. De uitkomsten van deze enquête zijn gepubliceerd op <http://www.schoolexamensvo.nl/docenten/vakken/engels/>.

De belangrijkste trend zo blijkt uit deze enquête, is de gedeeltelijke terugkeer naar de situatie van voor 1998 (invoering Tweede Fase), met een herinvoering van grammatica- en idioomtoetsen, en bij ruim 20% van de respondenten een toegevoegd schoolexamen leesvaardigheid.

Dit laatst genoemde fenomeen is waarschijnlijk het gevolg van de extra aandacht die de inspectie heeft voor een ongewenste discrepantie tussen gemiddelde SE- en CE-cijfers. Die geeft aanleiding tot voorzichtiger toetsing door eigen docenten, opdat de resultaten van de schoolexamentoetsen (SE's) niet al te zeer afwijken van die van het Centrale Examen (CE), ontwikkeld door Cito.

3.1.2 Effecten invoering ERK in het vo

Parallel aan al deze ontwikkelingen loopt sinds 2005 de invoering van het Europees Referentiekader (ERK) in het onderwijs van de moderne vreemde talen (MVT). Het ERK gaat uit van zes vaardigheidsniveaus, van A1 (beginners) tot C2 (*near native speaker*).

Gebruik maken van het ERK impliceert aandacht voor vaardigheidsonderwijs al vanaf het allereerste begin, dus een doorlopende leerlijn vanaf de onderbouw. Het leren van een moderne vreemde taal wordt daarbij niet gezien als een doel op zich (taal als studieobject), maar als een middel (taal als gereedschap om een doel te bereiken). Meer dan voorheen komt het accent te liggen op het in de praktijk *toepassen* van de theoretische kennis. Taalleerders worden met het ERK vooral gestimuleerd de vreemde taal in authentieke contexten daadwerkelijk te gebruiken. Invoering van het ERK zou dus een goede basis kunnen leggen voor het praktijkgerichte onderwijs op hbo-instellingen.

3.2 Het beeld van havodocenten Engels

Hoe zien docenten Engels in het voortgezet onderwijs de aansluiting met het hbo? Zijn zij bekend met de eisen voor Engels op het hbo? Welke aansluitingsproblematiek zien zij voor het vak Engels? In hoeverre volgen zij het studiesucces van hun leerlingen na het eindexamen? Om daar een beeld van te krijgen zijn vragen als deze in interviews voorgelegd aan twee docententeams Engels van scholen die onder anderen toeleveranciers zijn voor geconsulteerde hbo-opleidingen. Voor de vragenlijst zie bijlage.3.

3.2.1 Blariacum College

De officiële benaming van deze school is Onderwijsgemeenschap Venlo en Omstreken, Blariacum College. Het is een middelgrote school met een vmbo-, havo- en vwo-afdeling. De havo-afdeling van deze school heeft in het schooljaar 2011-2012 als enige Limburgse school bij het Trouw-onderzoek een negen gescoord. De school heeft gemiddeld genomen zeer goede eindexamenresultaten en brengt relatief vaak leerlingen naar een hoger niveau dan voorspeld op basis van de Cito-toets afgenomen in het primair onderwijs.

De interviews zijn afgenomen met mevrouw Conny van Doorn, sinds drie jaar verbonden aan het Blariacum College en de heer Ferry Peeters, 24 jaar docent Engels aan de bovenbouw afdeling. Beiden zijn actief betrokken bij de invoering van het ERK in de talensectie Engels. Zij zien een grote meerwaarde in het werken met de vaardigheden en zijn bezig met het (gedeeltelijk) invoeren van het Doeltaal-Voertaal principe.

Van Doorn ziet dat leerlingen met presenteren veel problemen ervaren. Zij schat dan ook in dat deze vaardigheid ook binnen een hbo-opleiding waarschijnlijk de meeste problemen zal geven. Zij verwacht dat hbo-docenten Engels vooral de nadruk zullen leggen op het schrijven van zakelijke brieven en sollicitatiebrieven. Ze laat tegenwoordig haar leerlingen oefenen met aantekeningen maken gedurende het bekijken van een tv programma, in de verwachting dat zij dit ook op vervolgopleidingen zullen moeten kunnen. Deze aantekeningen dienen vervolgens tot een verslag te worden uitgewerkt. Leerlingen blijken dit onderdeel erg lastig te vinden. De school werkt met een methode van uitgeverij Malmberg die een uitgebreide on-line studiehulp biedt. Die helpt leerlingen met allerlei tips.

De havisten van het Blariacum kiezen voornamelijk voor de HAN (Hogeschool Arnhem Nijmegen) in Nijmegen en de Fontys Hogeschool in Tilburg. Na het behalen van het havodiploma is er geen contact meer met de afnemende hbo-opleidingen.

Beide docenten geven aan geen gegevens te hebben over de eisen die hbo-opleidingen ten aanzien van Engels stellen. Dat heeft voor hen ook geen prioriteit; wellicht zou een forum/internetsite waar ervaringen uitgewisseld kunnen worden, kunnen voorzien in een beter beeld over en weer. Beiden kunnen zich voorstellen dat hbo-docenten Engels, door de grote aantallen studenten, overstappen op een eenvoudiger manier van tentamineren dan het werken met cases. Zij tonen zich verrast door het lage aantal colleges dat op hbo-instellingen in het Engels wordt gegeven. Ook het geringe aandeel Engelse studieboeken wekt verbazing.

3.2.2 Deltion College

Het Deltion College is een van de twee Regionale Opleidings Centra (ROC's) in Zwolle met een zogeheten vavo-afdeling. De vavo (voortgezet algemeen volwassenen onderwijs) biedt als tweedekansonderwijs versnelde trajecten havo en vwo aan. Er staan gemiddeld circa 700 leerlingen als voltijdsleerlingen ingeschreven en ongeveer 1500 leerlingen volgen deeltijdonderwijs om aparte certificaten te halen. Het vavo van het Deltion College levert hoofdzakelijk leerlingen af aan de Hogeschool Windesheim.

Dit mede vanwege het speciale traject waarin leerlingen nog slechts één à twee vakken op het vavo volgen en tegelijkertijd al mogen deelnemen aan de propedeuse van de hbo-opleiding van hun keuze. De modules die zij daar afronden, kunnen pas 'verzilverd' worden zodra ze hun havodiploma in zijn geheel hebben behaald.

Geïnterviewd zijn de coördinator van de havoafdeling, Klazien Wierbos, tevens docente Engels en de twee sectiecollega's Engels, Dinie Keizer en Lisette van Os.

Op de havoafdeling van het Deltion College wordt uitsluitend in de doeltaal lesgegeven; men werkt er met het educatieve tijdschrift WaspReporter en eigen lesmateriaal. Het ERK wordt gebruikt om het instapniveau te bepalen en leerlingen op maat opdrachten, dat wil zeggen taaltaken, mee te geven.

Wierbos meent dat het officiële examenprogramma Engels voldoende moet zijn om met succes een hbo-opleiding te kunnen volgen. Zij krijgt als afdelingscoördinator weliswaar algemene gegevens te zien van studieresultaten in het vervolgonderwijs (hbo), maar deze zijn niet te herleiden tot specifieke problematiek rondom het vak Engels. Zij heeft in gesprekken met oud-cursisten Engels gebrek aan Engelse taalvaardigheid (nog) nooit als struikelblok horen noemen. Haar collega's Keizer en van Os delen deze mening. Zij denken wel dat het ERK eventuele tekortkomingen in Engelse taalvaardigheid wellicht beter aan het licht kan brengen, 'mits verstandig toegepast'.

Alle drie docenten zijn van oordeel dat problemen met Engels meer bij de aansluiting vwo- wo spelen dan bij die tussen havo en hbo.

3.2.3 Resumé van de interviews met de havodocenten Engels

Wat in beide interviews opvalt, is dat een duidelijk beeld van het rendement van de eigen opleiding ontbreekt. Zo ook het zicht op de effectiviteit van het op havo gegeven onderwijs in het Engels op het vervolgsucces in het hbo.

Eén van de geïnterviewde docenten, tevens teamleider havo, wordt wel geïnformeerd over het studiesucces, dankzij een samenwerkingsproject dat de betreffende school (het Deltion College in Zwolle) heeft opgezet met de Hogeschool Windesheim (Zwolle). Dit project, *Alvast studeren*, schept voor havisten die nog één à twee certificaten in deeltijd moeten behalen, de gelegenheid al aan een propedeuse studie te beginnen, ondanks het ontbreken van een volledig diploma. Dit lijkt een vrij uitzonderlijke situatie.

Uitwisselingscontacten of -gremia tussen docenten Engels, verbonden aan havo-scholen en hun collega's op hbo-instellingen binnen dezelfde regio, blijken geen gemeengoed. Landelijk zijn die contacten er evenmin. De landelijke studiedagen van de vereniging Levende Talen worden vrijwel uitsluitend bezocht door docenten uit het voortgezet onderwijs. Hbo-docenten zoeken eerder internationale contacten dan contacten met hun 'aanleverende' collega's.

Bij gebrek aan doorstroominformatie en/of -contacten kunnen de geïnterviewde docenten niet gefundeerd aangeven of en hoe hun onderwijs is toegesneden op de eisen en verwachtingen van de afnemende hbo-instellingen. Ze zijn daarover positief gestemd, temeer daar ze oud-leerlingen daar niet over horen klagen.

3.3 De door havoleerlingen verwachte aansluiting Engels

3.3.1 Vragen en antwoorden

Hoe schatten leerlingen de aansluiting met het hbo in voor het vak Engels?

Meer concreet:

- Wat denken havo 5 leerlingen nodig te hebben aan talenkennis Engels bij een hbo- vervolgstudie?
- Voor welk van de taalvaardigheden - schrijven, spreken/gesprekken voeren, luisteren, lezen - verwachten zij problemen?

Om daar achter te komen hebben de geïnterviewde docenten Engels van het Blariacum College en Deltion College (evenals enkele docenten Engels van het Candea College en het Cambreur College) een enquête afgenomen in hun havo 5 klassen.

De daarbij voorgelegde vragenlijst is opgenomen in bijlage 3; de volledige, in SPSS verwerkte, respons is te vinden in bijlage 6. Hieronder volgt een samenvatting van de meest opvallende antwoorden.

In totaal hebben 204 havo 5 leerlingen de vragenlijst ingevuld, 111 meisjes en 93 jongens. De gemiddelde leeftijd van deze groep was 17,6 jaar. Zoals uit de SPSS-analyse blijkt, was er een grote variatie in de gevolgde leerweg. Dit kan mede veroorzaakt zijn door deelname aan de enquête door het Deltion College in Zwolle, met een vavoafdeling waar vooral leerlingen terechtkomen die een onderbroken leerweg kennen.

3.3.2 De respons

De inschatting van de eigen taalvaardigheid Engels

Op de vraag aan leerlingen te reflecteren op hun beheersingsniveau van de verschillende vakonderdelen, werden de volgende antwoorden gegeven (in tabel 3.1 hieronder uitgedrukt in percentages).

Tabel 3.1

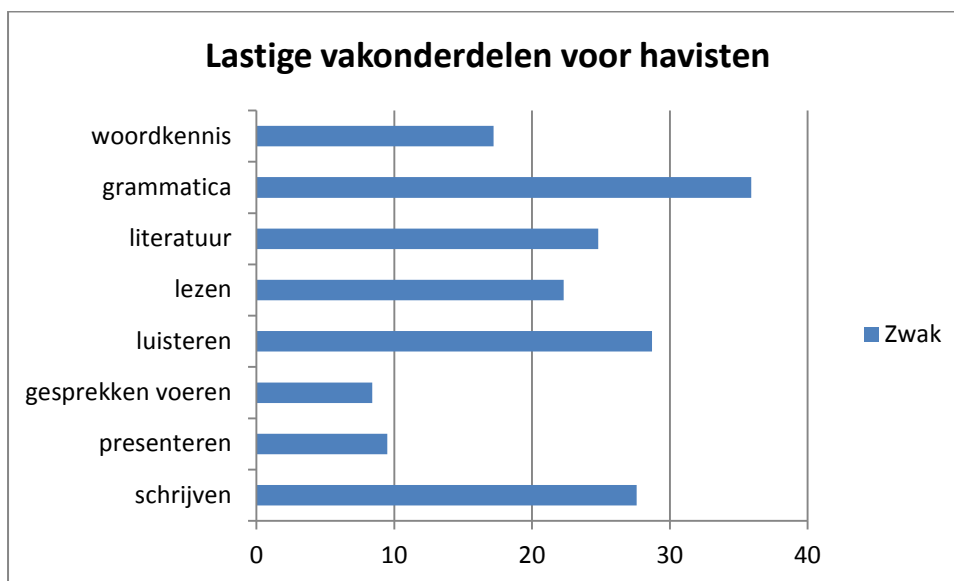
Vakonderdelen	Zwak	Voldoende	Goed
Schrijven	27,6%	37,4%	34,8%
Presenteren	90,5%	41,7%	48,7%
Gesprekken voeren	8,4%	35%	56,7%
Luisteren	28,7%	31,2%	40,1%
Lezen	22,3%	34,2%	43,6%
Literatuur lezen	24,8%	38,6%	36,6%
Grammatica	35,9%	38,4%	25,8%
Woordenschat	17,2%	35,9%	47%

Aangezien dit onderzoek zich richt op de te verwachte aansluitingsproblemen bij de overgang van havo naar hbo, zijn vooral de scores 'zwak' van belang. Weergegeven in grafiekvorm (grafiek 3.1) maken ze meteen duidelijk dat er twee vakonderdelen zijn die in het vo net als in het hbo als problematisch worden ervaren. Met stip op nummer één is dat grammatica. Op nummer drie staat schrijfvaardigheid.

Opvallend genoeg wordt luistervaardigheid ook als probleem genoemd (op de tweede plaats). Dit is daarom zo bijzonder, omdat die niet als noemenswaardig lastig genoemd wordt door hbo-propedeuse studenten.

Een mogelijke verklaring kan het tijdstip van de enquête zijn. Deze is namelijk merendeels in de maand februari afgenomen, vlak na de Cito-luistertoetsen die - zoals gebruikelijk - eind januari werden afgenomen. Wellicht dat luistervaardigheid - en het daarvoor behaalde cijfer – daardoor erg vers in het geheugen lag.

Een opvallend verschil met de door hbo-studenten ingevulde vragenformulieren (zie 2.6) betreft de mondelinge vaardigheden. Hoewel havoleerlingen behoorlijk veel zelfvertrouwen tonen als het gaat om presenteren en gesprekken voeren in het Engels, blijkt onder hbo-studenten spreekvaardigheid juist een probleem.

Grafiek 3.1 Lastige vakonderdelen voor havisten

De inschatting van de benodigde taalvaardigheid

Het tweede blok vragen in de enquête ging over de inschatting van het niveau Engels dat nodig is om met succes een hbo-opleiding in Nederland te volgen.

In totaal zijn er acht vragen gesteld over de verwachtingen met betrekking tot de aansluiting voor het vak Engels in het hbo, te weten:

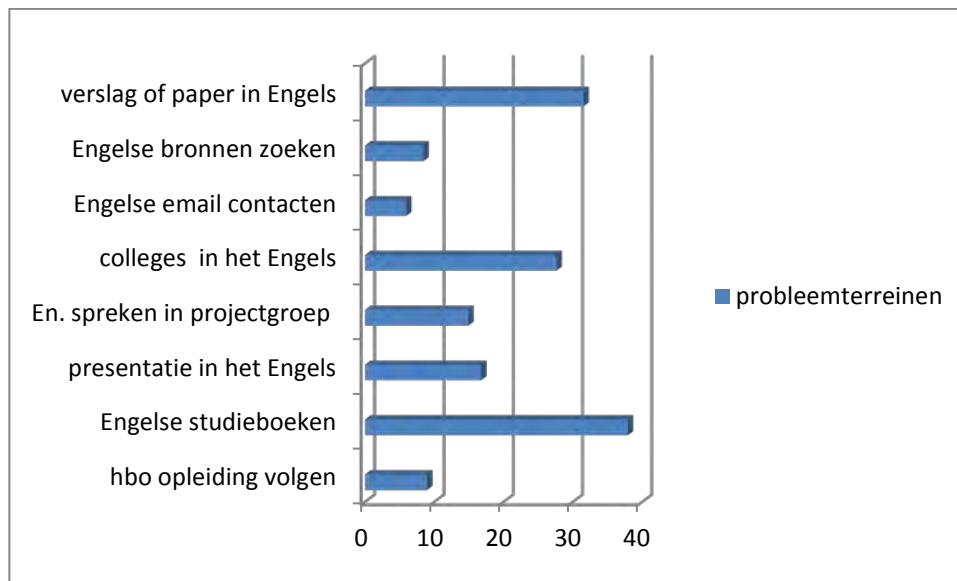
- Is je Engels voldoende om een hbo-opleiding in Nederland te volgen?
- Is je Engels voldoende om uitsluitend te werken met studieboeken in het Engels?
- Is je Engels voldoende om in het eerste jaar van een hbo-studie een presentatie in het Engels te geven?
- Is je Engels voldoende om te werken in een projectgroepje met Engels sprekende medestudenten?
- Is je Engels voldoende om colleges of lessen in het Engels te volgen en daarbij aantekeningen te maken?
- Is je Engels voldoende om e-mail contacten te onderhouden in het Engels?
- Is je Engels voldoende om Engelstalige bronnen te zoeken voor een (onderzoeks)project?
- Is je Engels voldoende om een onderzoeksverslag of paper in het Engels te schrijven?

Een aantal opvallende antwoorden: bijna 72% van de respondenten zegt volmondig genoeg Engels te beheersen om een hbo-opleiding in Nederland te volgen, maar bijna 38% stelt dat hun Engels onvoldoende is om uitsluitend met studieboeken in het Engels te werken. In het Engels presenteren of in een projectgroepje met (buitenlandse) medestudenten samenwerken wordt als minder problematisch gezien. Weliswaar denkt ruim 15% dit niet te kunnen, maar zo'n 65% van de respondenten voelt zich hier toch (ruim) voldoende op voorbereid.

Het vooruitzicht van Engelstalige colleges of lessen boezemt een kleine 28% angst in; 45% antwoordt hier geen problemen te verwachten. Contacten onderhouden via e-mail in het Engels ziet een ruime meerderheid van bijna 84% niet als probleem, maar een onderzoeksverslag of paper in het Engels schrijven is voor velen een brug te ver: 310,5% antwoordt op de betreffende vraag met 'nee'.

De leesvaardigheid is volgens de meeste respondenten aardig in orde, tegen Engelstalige bronnen zoeken en lezen ziet een kleine 75% niet op.

Grafisch weergegeven beschouwen de ondervraagde havo 5 cursisten de volgende taaltaken als de grootste struikelblokken (zie onderstaande grafiek 3.2).

Grafiek 3.2 Havisten: de door hen verwachte probleemterreinen

Tot slot: een redelijk groot aantal havisten gaf aan eigenlijk nog geen goed beeld te hebben van de kennis en vaardigheden die voor een hbo-studie nodig zijn. Het aantal respondenten dat geen ja of nee, maar 'weet niet' invulde, schommelde tussen de 10 en 27% (zie bijlage 6 voor de complete respons).

4. Bevindingen en aanbevelingen

4.1 Analyse problematiek

Naar de algemene aansluitingsproblematiek havo-hbo zijn al vele studies verricht, onder anderen door de HBO-raad en de MBO-raad (2009), Kamphorst, Jansen en Dulfer (2009), de Werkgroep Aansluitingsmonitor Regio noordoost Nederland (2011). Deze betreffen de mate van tevredenheid bij studenten over hun studiekeuze en de factoren die al dan niet bijdragen aan hun studiesucces.

Deze kleinschalige verkenning concentreert zich op de invloed die de beheersing van het Engels heeft op het studiesucces en wil een aanzet geven tot nadenken over de rol van het Engels in het hbo-onderwijs.

De volgende bevindingen springen het meest in het oog:

- Slechts 5% van alle hbo-opleidingen wordt geheel in het Engels gegeven: men kan zich dus met rede afvragen of er wel sprake is van een 'aansluitingsproblematiek Engels'.
- In de propedeuse zijn de studieboeken Nederlandstalig. De enige uitzondering hierop vormen de technische studies.
- Het examen/tentamen Engels in de bevroegde hbo-opleidingen heeft overwegend een andere inhoud dan de schoolexamens en het centraal eindexamen havo.
- De door hbo-docenten Engels beschreven problematiek spitst zich toe op het formuleren en het structureren van taal. Deze constatering stemt overeen met wat bij studenten aan manco's in hun Nederlandse taalvaardigheid wordt vastgesteld (Bonset & De Vries, 2009).

Wat verder opvalt in de interviews met de verschillende opleidingsmanagers en docententeams Engels van hbo-instellingen, is de worsteling met de aantallen studenten, de diversiteit aan instroom en de onduidelijkheid over het beheersingsniveau van de verschillende taalvaardigheden Engels. Welke consequenties deze kwesties hebben voor het doorstromingsucces van havisten en hbo-studenten, brengen de navolgende drie paragrafen aan het licht.

4.1.1 De onduidelijkheid over de beheersing van het Engels bij instroom in het hbo

Het niveau waarop de instromende studenten hun Engels beheersen zou, nu het ERK er is, het hbo niet zoveel hoofdbreken kosten. Het ERK omschrijft de verscheidenheid aan taalvaardigheidsniveaus trefzeker in concreet taalgedrag.

Waarom het ERK dus niet gehanteerd bij de toelating tot het hbo?

Usance is echter nog steeds om de behaalde eindexamencijfers als toelatingseis te hanteren. Voor Engels is een 5,5 meestal de minimumeis.

Maar, zoals ieder wel weet, maar vaak niet beseft, geeft dit eindcijfer slechts het *gemiddelde* weer van de deelcijfers die voor de verschillende taalvaardigheden zijn behaald. Leesvaardigheid bepaalt voor 50% het eindcijfer, het schoolexamen de overige 50%, waarbij scholen vrij zijn in de invulling daarvan. Er kunnen zich dus aanzienlijke variaties voordoen in de totstandkoming van het examencijfer voor Engels. Variaties die teruggaan op verschillen in het accent dat scholen leggen op de overige taalvaardigheden, zoals spreekvaardigheid.

Binnen het hbo echter zijn lang niet alle taalvaardigheden van even groot belang als binnen het voortgezet onderwijs, iets wat de aansluiting tussen beide wel raakt, maar de aandacht nog niet trekt. Zo denken havisten voldoende spreekvaardig te zijn voor de gemiddelde hbo-opleiding, terwijl hbo-propedeusestudenten aangeven hierin juist te weinig oefening gehad te hebben. Luistervaardigheid wordt door havisten als een mogelijk probleemgebied gezien, maar in de hbo-praktijk van het eerste jaar blijkt vrijwel geen enkel college in het Engels gegeven te worden, met uitzondering van de lessen of colleges Engelse taalvaardigheid. Er is hier wel een klein aantal uitzonderingen op, namelijk de internationaal georiënteerde hbo-studies.

**Onderwijsraad
Aanbeveling 3: zorg voor een
beheersing van het Engels door
studenten die recht doet aan
academische eisen**

Het verdient aanbeveling dat de eindtermen van mbo, havo en vwo vergelijkbaar zijn met de eisen voor taalbeheersing die aan buitenlandse studenten worden gesteld. De voorbereidende opleidingen dienen van voldoende hoogniveau te zijn (referentieniveaus). Een belangrijke bijdrage hieraan kan worden geleverd door een krachtig beleid gericht op het realiseren van Engels als deelvertaal in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs.

(Weloverwogen gebruik van Engels in het Hoger Onderwijs.p.23)

Zou een hbo-opleiding het vereiste instapniveau voor de verschillende taalvaardigheden - spreken (presenteren), gesprekken voeren, schrijven, lezen en luisteren - apart en refererend aan het ERK kwalificeren, dan kan een aankomend hbo-student daar gericht aan werken en kan de hbo-opleiding er meer staat op maken of - en in welke mate - aan het vereiste instapniveau is voldaan.

Toelatingseisen louter aan examencijfers relateren pakt ook op een andere manier verwarrend uit. De eisen kunnen per hbo-opleiding nogal uiteenlopen. Logisch, want een hotelmanager heeft bijvoorbeeld andere taalvaardigheden Engels nodig dan een laboratoriummedewerker. Met het ERK laten dergelijke verschillen zich pas goed expliciteren. En mocht dat niet volstaan: een intakeweek met cases waarin studenten hun taalvaardigheden Engels moeten tonen, opent mogelijkheden om eventuele tekortkomingen bijtijds te signaleren, te analyseren en te verhelpen.

Een technischer - en minder bewerkelijke - aanpak is het afnemen van een aan het ERK-gerelateerde *on-line placement* test, zoals die bijvoorbeeld door Oxford University is ontwikkeld en door Pearson uitgeverijen op de markt wordt gebracht. Nadeel van een dergelijke digitale toets is dat die weinig zegt over de wijze waarop een kandidaat zich in een authentieke gespreksituatie redt.

Het ERK benutten om eventuele toelatingseisen of instroomverwachtingen ten aanzien van het Engels te expliciteren, is alleszins het overwegen waard. Te meer daar het voortgezet onderwijs langzamerhand ook steeds meer overgaat naar een ERK-gerelateerde benadering van het taalonderwijs. ERK-gerelateerd taalonderwijs, ook in het hbo, zou een welkome ombuiging kunnen betekenen van de huidige praktijk. Daarin struikelen hbo-studenten over tentamens grammatica en woordenschat, terwijl zij in het licht van hun beroepsperspectief beter af zouden zijn met het maken van leeskilometers, schrijfmeters en spreekdecibellen.

4.1.2 De diversiteit aan instroom

Veel geïnterviewden uit het hbo wezen op de problemen die ontstaan door de grote verschillen in taalbeheersing Engels tussen mbo 4 studenten en havisten. Maar, zoals Joke Schokkenbroek, verbonden aan de pabo-opleiding van de HAN, in haar interview ook al aangaf,

mbo-4 studenten spannen zich erg in om de tekorten weg te werken. Zij zijn zich zeer bewust van hun lacunes in kennis en vaardigheden ten opzichte van havo's.

Gevolg van de diverse instroom is wel dat zelfs opleidingen die zich afficheren als Engelstalig, zoals de School of Business and Economics van de Hogeschool Windesheim pas na circa acht maanden overstappen op een (grotendeels) Engelstalig curriculum. De eerste maanden zijn erop gericht de mbo-4 instroom de gelegenheid te geven zich zo bij te scholen dat zij met succes kunnen doorstuderen.

Ook aan de HAN worden de eerste maanden van de propedeusestudie zo Nederlandstalig mogelijk gehouden uit angst anders teveel studenten te verliezen. Wellicht dat het mbo met de komst van een nationaal examen mbo-Engels ervoor kan zorgen dat dit op termijn niet meer noodzakelijk is.

4.1.3 Aantallen studenten: Engels als selectie criterium

Studentenaantallen hebben soms frustrerende gevolgen voor het vak Engels binnen het hbo, zowel voor docenten, maar vooral voor studenten.

In de interviews met het docententeam Engels van de School of Business and Economics, Windesheim, komt bijvoorbeeld ter sprake dat er in het verleden (tussen 2004 en 2007) pogingen zijn ondernomen tot een meer vaardigheidsgerichte benadering van de Engelse taalbeheersing te komen. Studenten kregen indertijd een casus voorgelegd waarbij ze geïntegreerde (taal)taken moesten verrichten die vervolgens werden beoordeeld. Deze aanpak is echter om pragmatische overwegingen verlaten. De aantallen studenten stonden andere selectiemethodes dan een simpel na te kijken examen in de weg. Een curieuze situatie: men ziet wel in dat een meerkeuzetoets voor grammatica en een tentamen Business English (vocabulary) wellicht niet de wezenlijke taalvaardigheid toetsen, maar deze instrumenten krijgen wel de voorkeur omdat studenten dan volgens een vast stramen, op betrouwbare² wijze beoordeeld kunnen worden in relatief weinig tijd.

Opmerkelijk daarbij is verder dat het cijfer behaald voor Engels vrij vaak als selectiecriterium gebruikt wordt. Dit gebeurt niet alleen bij de studies van de Business School in Zwolle, maar ook op de pabo in Arnhem en bij de technische studies van HAN in Nijmegen. De bottleneck is de moeilijkheidsgraad van het grammatica tentamen Engels.

De vraag is in hoeverre deze werkwijze de juiste studenten voor het tweede studiejaar selecteert. Accuratesse en taalgevoel zijn ongetwijfeld van belang en dienen ontwikkeld te worden. De vraag is evenwel gerechtvaardigd of die relevantie zo ver gaat dat studenten de mogelijkheid onthouden wordt hun studie te vervolgen, louter omdat zij voor een bepaalde Nederlandse constructie niet de juiste Engelse vertaling kunnen kiezen.

4.2 Aanbevelingen voor hbo-docenten Engels

4.2.1 Stap over op het ERK

Sluit aan op de ERK-ontwikkelingen in het voortgezet onderwijs. Er is vanaf 2007 op scholen voor voortgezet onderwijs begonnen met de invoering van het ERK, met als gevolg: taaltoetsen die insteken op vaardigheden, conform het ERK, van onder- tot bovenbouw. Hiermee wordt een doorlopende leerlijn gerealiseerd die goed toeleidt naar de eindtermen voor het vak Engels in het voortgezet onderwijs. Pro memori: alle eindtermen voor het vo zijn als vaardigheid geformuleerd, er is geen voorgeschreven grammatica- en idioomleerlijn.

² Betrouwbaar in de zin van 'betrouwbare toetsing': voor alle studenten geldt dezelfde meetlat en er is sprake van een eenduidig antwoordmodel.

Kies - voor zover dat nog niet is gebeurd - als hbo bij het vak Engels dus ook voor competentiegericht taalonderwijs dat meer dan nu inzet op de taalvaardigheden die de student nodig heeft voor vervolgsucces in de opleiding en de beroepenwereld daarna.

4.2.2 Toets geïntegreerd

Ga ertoe over de als leerdoel gestelde taalvaardigheden te toetsen in combinatie met (toetsing bij) andere vakken. Anticipeer zo op wat een hbo-er in zijn werk ook zal moeten kunnen: een Engelstalige productrapportage schrijven, een rondleiding door zijn bedrijf verzorgen voor een international gezelschap, telefonisch overleggen met buitenlandse klanten, enzovoorts. De toetsing van Engels komt daardoor bovendien meer overeen met de geïntegreerde toetsing die in het mbo met de zogeheten 'proeve van bekwaamheid' is ingevoerd.

4.2.3 Let op Engels bij de intake

Besteed bij het aannemen van studenten tijdens de intake aandacht aan de gewenste of vereiste beheersing van het Engels. Bepaal het instapniveau door middel van bijvoorbeeld de Cambridge of Oxford Placement Test, liefst gecombineerd met een in het Engels te voeren intakegesprek. Laat de aankomende student via een zelfreflectiedocument zijn vermoedelijke hiaten aangeven en biedt mogelijkheden - bijvoorbeeld in een talentcentrum van de hbo-instelling - om deze lacunes weg te werken.

4.2.4 Beperk het gewicht van Engelse grammaticakennis als selectie criterium

Herzie de praktijk waarbij grammaticakennis voor het vak Engels de doorslag geeft voor al of niet mogen in- of doorstromen. Laat niet langer één aspect van taalbeheersing beslissend zijn voor het mogen vervolgen van de gekozen studie. Al zijn er legitieme redenen om hbo-studenten tot correcter taalgebruik te bewegen, werk daar 'aan de voorkant' aan, met training in plaats van toetsing en samen met de collega's Nederlands.

4.3 Aanbevelingen voor havodocenten Engels

De uitkomsten van dit verkennende onderzoek tenderen naar een aansluitingsproblematiek die zich ook tussen het vmbo en het mbo voordoet. Wat bij het vak Engels een goede aansluiting het meest in de weg staat, is niet zozeer de taalbeheersing van de leerling, maar het ontbreken van afstemming tussen de accenten die het voortgezet- en het vervolgonderwijs leggen in die taalbeheersing, en de toenemende discrepantie in taaldidactiek. In het voortgezet onderwijs wordt die meer en meer door het ERK ingekleurd. In het hbo lijkt om allerlei redenen (zie de paragrafen 4.1.1 t/m 4.1.3) grammaticakennis nog de boventoon te voeren.

Gegeven deze stand van zaken doen havodocenten Engels er goed aan contacten te leggen en te onderhouden met docententeams Engels van hbo-instellingen in de eigen regio.

Dat kan aanleiding geven de schooleigen keuzes met betrekking tot de inrichting van het schoolexamen te heroverwegen, zodat schoolexamentoetsen meer dan nu een voorafspiegeling zijn van het vervolg in het hbo. Dat maakt het vak Engels er voor de havist een stuk relevanter op.

Ook hbo-docenten winnen bij zulk netwerkcontact met de havo's in hun regio. Zij blijven daardoor beter op de hoogte van wat er aan Engels in het voortgezet onderwijs gedaan wordt.

Maar het meeste zal toch de leerling van deze contacten profiteren, al was het maar omdat hij zich er nu echt van kan overtuigen dat zijn havo Engels goed genoeg is voor het hbo van zijn keuze.

5. Referenties

- Bureau-ICE (2006). *Havisten-Competent naar het HBO*. Lienden: Bureau ICE.
- Bonset, H., & de Vries, H. (2009). *Talige startcompetenties HBO*. Enschede: SLO.
- Cate, B. ten, & Corda, A. (2008). *Languages as an interface between different sectors of education*. Groningen: TNP3.
- Coleman, J.A. (2006). English-medium teaching in European Higher Education. *Language teaching*, 39(1), 1-14.
- Coleman, J.A. (2006). English-medium teaching in European Higher Education. *Language teaching*, 39(1), 17.
- Draaisma, D. (2009). How do you underbuild that? *NRC Handelsblad*, 7 maart 2009.
- Edelenbos, P., & de Jong, J.H.A.L. (2004). *Vreemdetalenonderwijs in Nederland - een situatieschets*. Enschede: Nationaal Bureau Moderne Vreemde Talen (NaB-MVT).
- HBO-raad & MBO raad (2009). *Doorstroom mbo-hbo*. Woerden/Den Haag: MBO Raad/HBO-raad.
- Kamphorst, J., & Jansen, P. (2006). *Aansluitingsmonitor 2005-2006, havisten en mbo'ers in noordoost Nederland*. Groningen/Zwolle.
- Kamphorst, J., & Jansen, P.R. (2009). *Aansluitingsmonitor 2008-2009, juni 2009*. Groningen/Zwolle.
- Leest, B., & Wierda-Boer, H. (2011). *Talen in het Hoger Onderwijs. Studie van het IOWO in opdracht van de Onderwijsraad*.
- Michels, B. (2006). *Vershil moet er wezen*. Enschede: SLO.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2008a). *Beleidsreactie Onderwijsraadadvies 'Vreemde talen in het onderwijs'*. Brief van Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Voorzitter van de Tweede Kamer, 19 november 2008. Geraadpleegd op 28 februari 2012 via <http://www.onderwijsraad.nl/beleidsreactie.pdf>.
- Nuffic (2010a). *Internationalisation in the higher education in the Netherlands: key figures*. Den Haag: Nuffic.
- Verspoor M.H., Schuitemaker - King, J., Rein, E.M.J. van, Bot, K. de, & Edelenbos, P. (2010). *Tweetalig Onderwijs: Vormgeving en prestaties*. Groningen: OTTO.

Werkgroep Aansluitingsmonitor Regio noordoost Nederland. *Eindrapportage Aansluitingsmonitor 2010/2011. Verantwoording en aanvullende analyses*. Zwolle, oktober 2011.

Weloverwogen gebruik van Engels in het hoger onderwijs. (oktober 2011). Den Haag: Onderwijsraad.

Websites:

- www.hbo-raad.nl
- www.erk.nl
- http://www.tnp3-d.org/focus_groups/education:
- <http://www.trendsinbeeld.minocw.nl>
- <http://www.europeesplatform.nl>
- <http://www.lica.nl>

Actueel opleidingsaanbod in een vreemde taal: bron studiekeuzedatabase van Stichting Studiekeuze 123.

Bijlage 1

Interviewvragen hbo-docenten

Interview in het kader van het project aansluitingsproblematiek vo-hbo, Engels

Naam geïnterviewde:

Instelling:

Achtergrondinformatie:

- 1) Aan welke faculteit/afdeling bent u verbonden?
- 2) Kunt u een omschrijving geven van uw werkzaamheden/lessen?
- 3) In hoeverre speelt Engels een rol in uw lespraktijk?
- 4) Als uw hoofdvak Engels is, in hoeverre ondersteunt u dan collega's van andere vakken voor wat betreft hun kennis van het Engels?

Aandeel vak Engels in uw hbo-opleiding:

- 5) Hoeveel vakken worden binnen uw hbo-opleiding in het Engels gegeven?
- 6) Welk percentage van de studieboeken is in het Engels?
- 7) Wat moeten eerstejaars studenten in het Engels 'presteren', dat wil zeggen moeten zij presentaties geven in het Engels? Zich leerstof eigen maken via Engels studiemateriaal? Verslagen en dergelijke schrijven in het Engels?

Indien sprake van aansluitingsproblematiek – oorzaken aan te wijzen?

- 8) Is er volgens u voor uw hbo-opleiding sprake van aansluitingsproblematiek door gebrek aan kennis van het Engels?
- 9) Indien het antwoord op vraag 5 ja was, waaruit blijkt die problematiek?
- 10) Wat zou, volgens u, voor Engels qua vaardigheden en/of kennis meer aandacht moet krijgen op de aanleverende scholen?

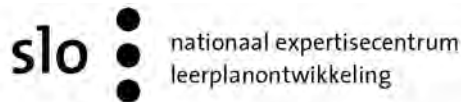
ERK-niveaus en toelatingsbeleid

- 11) Werkt uw instelling met ERK-niveaus? Zo ja, heeft u in uw aanmeldingsbrochure melding gemaakt van een aanbevolen minimum beheersingsniveau?
- 12) Wordt bij aanmelding specifiek gevraagd naar het beheersingsniveau en/of het cijfer behaald voor Engels?

Algemene opmerkingen

Bijlage 2

Vragenlijst voorgelegd aan propedeuse studenten hbo

Het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO) voert een onderzoek uit naar de aansluitingsproblematiek voor havisten bij aanvang van een hbo-studie. Deze vragenlijst richt zich specifiek op de kennis van de Engelse taal. Onderstaande vragenlijst wil in kaart brengen in hoeverre het Engels dat op de havo wordt gegeven aansluit bij wat aan Engels vereist is voor het - met succes - kunnen volgen van een hbo-studie.

Mocht je een mbo-studie hebben gevolgd voorafgaand aan je hbo-studie, ook dan graag de vragenlijst invullen!

Gegevens geïnterviewde

1. Ben je man of vrouw?

man	
vrouw	

2. Leeftijd

17	18	19	20	21	22	23	24	25	>25

3 Aantal jaren **onderwijs Engels voorafgaand aan de hbo-studie** - er zijn meerdere antwoorden mogelijk:

2 jaar Engels basisonderwijs (groepen 7 en 8)	
+ 4 jaar vmbo	
+ 4 jaar mbo-bol 4	
+ 5 jaar havo	
+ 5 jaar vwo (overstap havo - vwo, vwo echter niet afgemaakt)	
+ speciale aanvullende cursus (b.v. Advanced Cambridge Certificate)	

- 4 Welke vaardigheden/lessen werden er op je (laatste) middelbare school aangeboden voor het vak Engels?

	Niet	Weinig	Gemiddeld	Veel
Grammatica				
Vertalen Nederlands-Engels				
Vocabulaire leren (woordkennis)				
Presentaties houden				
Gesprekken voeren				
Luisteren / Kijken naar Engelstalige programma's				
Lezen				
Schrijven				
Literatuur				

5. Gemiddeld behaald resultaat voor Engels in de periode voorafgaande aan de hbo-studie:

	Zwak <5,5	Voldoende	Goed
Schrijven			
Spreken/presenteren			
Gesprekken voeren			
Luisteren			
Lezen algemeen			
Literatuur			
Grammatica			
Vertalen			
Woordkennis			

6. Hoe heb je extra Engels geleerd tijdens je middelbare schooltijd? (meerdere antwoorden mogelijk)

Via een Engelse vader/moeder	
Via t.v./dvd/films met ondertiteling	
Via t.v./dvd/films zonder ondertiteling	
Via Engelse computer websites	
Via computerspelletjes in het Engels	
Door een (wereld)reis/verblijf in het buitenland (b.v. half jaar in Australië)	

7. Naam huidige studierichting

jaar:	naam opleiding:
-------	-----------------

8. Hoeveel vakken/onderdelen van je studie worden in het Engels gegeven?

	Totaal aantal vakken	Aantal vakken in het Engels
Propedeuse jaar		
Hbo bachelor		

9. Kun je aangeven hoeveel van je studieboeken/lesmaterialen in het Engels zijn?

	Geen	Ongeveer 1/4	Ongeveer 1/2	Ongeveer 3/4	Alles
Propedeuse					
Hbo bachelor					

Propedeuse studie					
	Nooit	Zelden 1 à 2x per jaar	Soms 1 à 2x per kwartaal	Regelm atig 1 à 2x per maand	Vaak 1 à 2x per week
Lezen Engelse studieboeken					
Uittreksel maken Engelse studieboeken					
Presentatie geven in het Engels					
Debatteren/ feedback geven in het Engels					
E-mail contacten leggen in het Engels					
Maken tentamen in het Engels					
Paper schrijven in het Engels					

10. Kun je aangeven hoe vaak je de volgende activiteiten in jouw studie doet?

Hbo bachelor					
	Nooit	Zelden 1 à 2x per jaar	Soms 1 à 2x per kwartaal	Regelmatig 1 à 2x per maand	Vaak 1 à 2x per week
Lezen Engelse studieboeken					
Uittreksel maken Engelse studieboeken					
Presentatie geven in het Engels					
Debatteren/feedback geven in het Engels					
E-mail contacten leggen in het Engels					
Maken tentamen in het Engels					
Paper schrijven in het Engels					

11. Welke van de volgende vaardigheden voor het vak Engels die je nodig hebt voor je vervolgstudie, zijn naar jouw mening **onvoldoende** getraind in je middelbare schooltijd?

1. Lezen academische teksten/studieboeken in het Engels	
2. Maken uittreksels Engelse studieboeken	
3. Luisteren naar lessen/colleges in het Engels	
4. Maken van aantekeningen bij lessen/colleges in het Engels	
5. Presentatie geven in het Engels	
6. Debatteren/gesprekken voeren in het Engels	
7. E-mail contacten onderhouden in het Engels	
8. Maken toetsen/tentamens in het Engels	
9. Paper schrijven in het Engels	
10. Anders, namelijk.....	

12. Wat vind je van het Engels van de docenten op het hbo die geen native speaker zijn?

Zwak	Voldoende	Goed

13. Zou je het op prijs stellen als je huidige instituut je een aanvullende cursus Engels zou aanbieden?

Ja	Nee
----	-----

14. Welke suggesties heb je voor het verbeteren van de aansluiting tussen Voortgezet Onderwijs en hbo voor het vak Engels? Wat zouden middelbare scholen meer/anders moeten doen?

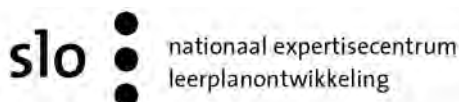
--

Dank je wel voor je medewerking aan deze enquête,

Mw. drs. Anne Beeker / projectleider

Bijlage 3

Vragenlijst voorgelegd aan havo 5 leerlingen

Vragenlijst leerlingen H5: aansluiting vo-ho (havo-hbo)

Het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO) voert een onderzoek uit naar de problemen die er voor havisten zijn als zij beginnen aan een hbo-studie.

Deze vragenlijst richt zich specifiek op de kennis van de Engelse taal.

Onderstaande vragenlijst wil in kaart brengen of het Engels dat je op de havo krijgt, aansluit bij wat aan Engels vereist is voor het - met succes - kunnen volgen van een hbo-studie.

Gegevens geïnterviewde:

Naam:

1. Ben je een jongen of een meisje?	
a. Jongen	
b. Meisje	

2. Wat is je leeftijd?				
17	18	19	20	> 20

3. Aantal jaren onderwijs Engels (aankruisen wat van toepassing is)	
2 jaar Engels basisonderwijs (groepen 7 en 8)	
+ 4 jaar havo	
+ 5 jaar havo	
anders namelijk: (bijvoorbeeld Cambridge First Certificate)	

4. Gemiddeld behaald resultaat voor Engels in havo 4 / in havo 5 (aankruisen wat van toepassing is)			
	Zwak < 5,5	Voldoende 5,5 – 6,5	Goed > 6,5
Schrijven			
Presenteren			
Gesprekken voeren			
Luisteren			
Lezen (algemeen)			
Lezen literatuur			
Grammatica			
Woordenschat			

5. Kun je de volgende vragen beantwoorden?			
Is je Engels volgens jou voldoende om:	Nee	Ja	Weet ik niet
1. een hbo-opleiding in Nederland te volgen?			
2. uitsluitend te werken met studieboeken in het Engels?			
3. in het eerste jaar van een hbo-studie een presentatie in het Engels te geven?			
4. te werken in een projectgroepje met Engelssprekende medestudenten?			
5. colleges of lessen in het Engels te volgen en daarbij aantekeningen te maken?			
6. e-mail contacten te onderhouden in het Engels?			
7. engelstalige bronnen te zoeken voor een (onderzoeks)project?			
8. een onderzoeksverslag of paper in het Engels te schrijven?			

6. Plannen voor komend jaar	
Studeren namelijk:	
Werken als :	
Anders namelijk:	

Hartelijk dank voor je medewerking aan deze enquête,

Projectleider aansluitingsproblematiek VO – HO
Mw. drs. A. Beeker,
SLO tweede fase team

Bijlage 4

Overzicht voorgeschreven studieboeken – aandeel Engelstalige publicaties opleidingen Saxion

Saxion Apeldoorn/Deventer			
Naam opleiding	Aantal studieboeken met Engelse titel	Totaal aantal studieboeken	Aandeel studieboeken Engels op het totaal aantal voorgeschreven boeken
Accountancy voltijd	geen	17 titels	0%
Archeologie	1: - Collins Digging up the past – tijdelijk niet leverbaar (!)	18 titels	6%
Bedrijfseconomie compact	3: - Cost accounting + My accounting Lab - English Grammar in Use - Essentials Corporate Finance	18 titels	16,7%
Bedrijfseconomie voltijd	geen	22 titels	0%
Bedrijfskundige informatica	3: - Database Systems - business English: Market Leader Upper Intermediate - structured analysis (functioneel ontwerp)	22 titels	13,6%
Biologie en medisch laboratorium onderzoek	5: - Microbiology - Chemistry+ mastering chemistry - Introductory Statistics - Principles of Instrumental Analysis - Biology + webcode & Dutch glossary	10 titels	50%
Chemie	5: - Principles of Instrumental Analysis-Organic Chemistry Introduction - Microbiology introduction - Chemistry + mastering chemistry - introductory Statistics	11 titels	45,5%

Saxion Apeldoorn/Deventer			
Naam opleiding	Aantal studieboeken met Engelse titel.	Totaal aantal studieboeken	Aandeel studieboeken Engels op het totaal aantal voorgeschreven boeken
Commerciële economie (voltijd)	3: - English Grammar in use - Archipelago meetings - Intelligent Business - Skills book.	13 titels	23,1%
Commerciële economie compact (deeltijd)	Wordt nader bekendgemaakt.		
Commerciële economie sportmarketing	3: zie titels bij voltijd commerciële economie voltijd.	13 titels	23,1%
HBS: Facility Management (deeltijd)	2 (waarschijnlijk 3!): - Researching Hospitality and Tourism - Facility Management (En of Ne?) - Grammatica in gebruik = waarschijnlijk English Grammar in use!!	6 titels	33,3%
HBS: Facility Management International programma, main phase 1	Not in 2011/2012! N.B. jaar twee heeft vijf titels allen in het Engels.		
HBS Facility Management idem februari instroom	2: - Longman Business Dictionary - Business Grammar and Practice.	13 titels	15,4%
HBS Facility Management voltijd	4: - Managing across cultures - Hostmanship; art of making people feel welcome - Grammatica in gebruik - Engels (waarschijnlijk English Grammar in use) - Business Vocabulary in Use Intermediate.	16 titels	25%

Saxion Apeldoorn/Deventer			
Naam opleiding	Aantal studieboeken met Engelse titel.	Totaal aantal studieboeken	Aandeel studieboeken Engels op het totaal aantal voorgeschreven boeken
HBS Facility Management deeltijd	3: (of 4?) <ul style="list-style-type: none"> - Researching Hospitality and Tourism - Introduction to Hospitality -Grammatica in gebruik- Engels (!) - Action Learning 2: Principes van Marketing van Philip Kotler & Gary Armstrong: titel Ne, maar auteurs Engels? 	5 titels	60% (of 80%!)
HBS International programme	13: <ul style="list-style-type: none"> - Introduction to Hospitality - Food encyclopedia - Let me Tell you about Wine - Marketing for Hospitality and Tourism - HACCP – e-learning basic courses - The Basics of Financial Management - Communication in Organizations - Organ(is!)ation and Management - Managing Across Cultures - Hostmanship; Art of making people feel welcome - English Grammar in use - Business Vocabulary in Use - advanced. 	19 waarvan 7 optioneel: 2x tekstboeken Ne; 3x Fa; 2x Sp.	100%
Hoger Hotelonderwijs HHO (voltijd)	5 (of 6?) <ul style="list-style-type: none"> - Introduction to Hospitality - HACCP e-learning basiscursus (?En?) - Managing across Cultures - Hostmanship Art of making people feel welcome - Grammatica in gebruik- Engels - Business Vocabulary in Use, intermed. 	21 waarvan 8 optioneel (keuzevakken MVT)	380,5% (of 46,6%)

Saxion Apeldoorn/Deventer			
Naam opleiding	Aantal studieboeken met Engelse titel	Totaal aantal studieboeken	Aandeel studieboeken Engels op het totaal aantal voorgeschreven boeken
HTRO Hoger Toer. en Recr. Ond. (deeltijd)	3: - Researching hospitality and tourism - Grammatica in gebruik (Engels) - Principes van marketing? Kotler & Armstrong.	6	50%
Tourism International Programme	9: - Tourism, a Modern Synthesis - The Basics of Financial Management - Marketing for Hospitality and Tourism - Communication in Organizations - Managing Across Cultures - Organisation and Management - Hostmanship; Art of making people feel welcome - English Grammar in use - Business Vocabulary in Use - advanced.	16 (7 keuzetitels) MVT)	100%
HTRO (voltijd)	5: - Hostmanship; art of making people feel welcome - Tourism, a Modern Synthesis - Managing across cultures - Grammatica in gebruik Engels - Busin. Vocab. In Use - Intermed.	19 waarvan 8 keuzetitels MVT	45,5%
Human Resource Management, februari instroom	Boekenlijst volgt nog.		
Human Resource Management, voltijd en deeltijd	Geen. Business English: literatuur volgt (geen titel voorgeschreven hier)	14	0%
International Business and Management Studies	11 - Principles of Marketing pack - English Grammar in use - Archipelago meetings - Skill Sheets - Export, practical guide - Economics, a Business Environment Research Methods Business Students	15 waarvan 2 voor Ne en 2 voor Spaans	100%

Saxion Apeldoorn/Deventer			
Naam opleiding	Aantal studieboeken met Engelse titel	Totaal aantal studieboeken	Aandeel studieboeken Engels op het totaal aantal voorgeschreven boeken
International Business and Management Studies	<ul style="list-style-type: none"> - Intercultural sensitivity - Accounting an introduction - Basic business statistics - Management. 		
Integrale veiligheidskunde (deeltijd)	Geen	9	0%
idem (voltijd)	1: <ul style="list-style-type: none"> - The professional protection officer. N.B. Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd.	12	8%
Leergang Gediff. GGZ-Verpleegkundige	Geen	8	0%
Lerarenopleiding Basisonderwijs (pabo) deeltijd/ boekenlijst identiek aan voltijd	Geen N.B. Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd	23	0%
Idem-Basisbekwaam	Geen	24	0%
Lerarenopl Basisonderwijs Academische pabo	2: <ul style="list-style-type: none"> - Essentials of Educational Psychology & Myeducation? (Ormrod, E.) - Reading instruction that works. Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd – wel in leerjaar 2: Praktische didactiek voor Engels en Praktische taalvaardigheid voor Engels in het basisonderwijs.	22	9%
Lifestyle Adviseur	2: <ul style="list-style-type: none"> - Architecture: Form, Space, and Order - Inspired (Nielsen.D) - N.B.: valt onder 'schetsen en bouwen' N.B. geen studieboeken MVT Engels vermeld	7	29%
Milieukunde (voltijd)	1: <ul style="list-style-type: none"> - Environmental Science Toward a Sustainable Future Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd.	9	11%

Saxion Apeldoorn/Deventer			
Naam opleiding	Aantal studieboeken met Engelse titel	Totaal aantal studieboeken	Aandeel studieboeken Engels op het totaal aantal voorgeschreven boeken
Ruimtelijke ordening en Planologie	Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd.	13	0%
SEC Security Management (voltijd)	Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd.	10	0%
Sociaal Juridische Dienstverlening (compact/voltijd/	Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd.	10	0%
Stedenbouwkundig ontwerpen	2: - The Death and Life of Great American Cities - Presentation Zen: Simple ideas on presentation design & delivery Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd.	8	25%
Technische bedrijfskunde:	1 (+ 2?): - English for Business Studies.	11 2 Engelse titels misschien misleidend? want Ne. Auteurs: Business Marketing & Core business.	9% (of 33%?)
Toegepaste Psychologie (AMA) Next niet in 2011-2012)	3: - Biological psychology - An introduction to child development - Personality (11 ed.) Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd.	18	16.7%
Tweedegraads Lerarenopleiding (regulier)	Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd.	9	0%
Tweedegraads Lerarenopleiding Nederlands	Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd.	5	0%
Verpleegkunde mbo instroom	Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd.	16	0%
Verpleegkundige voltijd en deeltijd	Geen. Misschien Skills Online, modules online in te kopen? Geen studieboeken voor Engels als MVT genoemd.	21	0%

Bijlage 5

Antwoorden eerstejaars hbo op vraag naar suggesties voor het verbeteren van de aansluiting tussen vo en hbo voor het vak Engels

Betere leraren die ook goed zijn in lesgeven. Meer business English!
Betere methodes, niet alleen woordjes leren.
Dat het op niveau moet zijn. Als alle studenten voor het tentamen een onvoldoende hebben is de toets niet op niveau en moeten ze dit aanpassen!
Docenten op middelbare school moeten meer Engels praten met leerlingen.
Een hoger niveau van Engels waarborgen en op een breder platform spreken, lezen, luisteren, grammatica.
Een kleinere stap maken.
Engels meer verdeeld over het mbo en uitgebreider.
Extra Engels bij onvoldoende resultaten!
Geen.
Geen.
Geen idee.
Geleidelijk het niveau opvoeren, veel herhalen en praten. Scholieren kunnen misschien meer initiatief tonen, maar dit heeft veel met de houding te maken. Ze moeten gemotiveerd raken en inzien dat Engels in hun eigen belang is.
Grammatica interessanter maken.
Grammatica oefenen.
Grammatica op een hoger niveau brengen.
Grammatica, in het Engels schrijven.
Hbo = goede methode. Middelbare is slechte methode.
hbo is veel moeilijker dan middelbare school Engels. Dat sluit gewoon echt niet goed aan.
Het niveau en de onderwerpen beter/meer richten op die op het hbo. En goede (dezelfde) leraren. Ik heb op de middelbare school heel veel verschillende leraren gehad waarvan er maar 1 echt goed was.
Hoger niveau zodat het ,meer aansluit op hbo.
Hoger niveau, zodat het meer aansluit op hbo.
Ik denk dat er meer geoefend moet worden vooral presenteren, debatteren en het correct schrijven.
Is goed. Ik vind het een goede voorbereiding.
Meer aan presentaties en Engels praten in de lessen.
Meer aansluiten op de Havo! Meer aandacht voor woordenschat + grammatica. De Engelse toetsen op hbo-niveau is echt te moeilijk !
Meer business Engels!
Meer dingen doen die echt met de taal bezig zijn. Inhouden die echt leuk zijn.
Meer doen aan uitspraak en presenteren.
Meer Engels geven en meer praktijk oefenen. Alle vaardigheden meer oefenen.
Meer Engels praten ... leer je het snelst.
Meer excursies , films, oefenen.

Meer focus op grammatica.
Meer grammatica.
Meer grammatica want dat heb ik niet echt gehad en meer moeilijkere woorden.
Meer in het Engels.
Meer oefenen op gespreksvaardigheid, presentaties.
Meer op grammatica ingaan.
Meer praten enzo. En meer toetsen in het Engels.
Meer presenteren.
Meer presenteren!
Meer schoolreizen naar Engeland, films, spellen (leuker maken).
Meer spreken in Engels tijdens de les.
Meer zakelijk Engels oefenen door middel van rollenspellen.
Middelbare scholen en hbo's zouden beter Engels moeten geven. Je hebt gewoon een te grote achterstand!
Middelbare scholen moet meer oefenen over spreken en lezen.
Middelbare scholen zouden alle vaardigheden uitvoerig moeten toetsen!! Altijd Engels spreken is belangrijk !
Niveau Engels op middelbare scholen moet omhoog. Vooral in de provincie.
Niet van toepassing.
Oefenen, repeteren van de Engelse taal zodat je al goed kan communiceren in het Engels.
Onderwijs Engels veel beter geven.
Op hbo misschien minder op de basis doorhameren.
Op het mbo wordt erg slecht Engels gegeven. Ook zeer makkelijk te halen met een laag niveau.
Op mbo weinig/slecht Engels.
Praktijkgerichter lesgeven.
Presentaties in het Engels.
VGO - vaker presenteren.
Voor mijn school sprekend zou ik grammatica erg op prijs stellen. En meer dingen in het Engels organiseren.
Woordenschat uitbreiden. Spreken/presenteren.
Zich meer verdiepen in het zakelijke Engels en zorgen dat er meer presentaties en dergelijke in het Engels worden gehouden.

Bijlage 6

Resultaten vragenlijst leerlingen H5: aansluiting vo-ho (havo-hbo)

Ben je een jongen of een meisje?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Jongen	93	45,6	45,6	45,6
	Meisje	111	54,4	54,4	100,0
	Total	204	100,0	100,0	

Leeftijd

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	16	37	18,1	18,1	18,1
	17	67	32,8	32,8	51,0
	18	58	28,4	28,4	79,4
	19	23	11,3	11,3	90,7
	20	19	9,3	9,3	100,0
	Total	204	100,0	100,0	

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Leeftijd	204	16	20	17,61	1,180
Valid N (listwise)	204				

2 jaar Engels basisonderwijs (groepen 7 en 8)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ja	138	67,6	67,6	67,6
	nee	66	32,4	32,4	100,0
	Total	204	100,0	100,0	

4 jaar havo

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ja	63	30,9	30,9	30,9
	nee	141	69,1	69,1	100,0
	Total	204	100,0	100,0	

5 jaar havo

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ja	131	64,2	65,2	65,2
	nee	70	34,3	34,8	100,0
	Total	201	980,5	100,0	
Missing					
	System	2	1,0		
	Total	3	10,5		
Total		204	100,0		

Jaren onderwijs Engels, anders namelijk ...

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid		146	71,6	71,6	71,6
	+ 2 jaar havo	1	0,5	0,5	72,1
	1 jaar basisonderwijs	1	0,5	0,5	720,5
	1 jaar CIOS	1	0,5	0,5	73,0
	1 jaar Engels basisonderwijs (groep 8)	1	0,5	0,5	730,5
	1 jaar havo Engels 5 jaar TTO-IB	1	0,5	0,5	74,0
	1 jaar havo, 5 jaar vwo	1	0,5	0,5	740,5
	1 kb, 2 kb, 3 gt, 4 gt	1	0,5	0,5	75,0
	2 jaar havo - 4 jaar vmbo - 1 jaar havo - 2 jaar mbo	1	0,5	0,5	75,5
	2 jaar Havo 2 jaar mbo-TL	1	0,5	0,5	76,0
	2 jaar havo, 2 jaar vmbo, 2 jaar havo	1	0,5	0,5	760,5
	2 jaar havo, 3 jaar tweetalig vwo	1	0,5	0,5	77,0
	2 jaar havo, 4 jaar gt	1	0,5	0,5	770,5

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	2 jaar tweetalig vwo	1	0,5	0,5	77,9
	2 jaar vmbo + 2 jaar mbo 3 jaar havo 1 jaar havo/vwo	1	0,5	0,5	78,4
	2 jaar vwo	1	0,5	0,5	78,9
	2 maand taalstudie Oxford	1	0,5	0,5	79,4
	3 jaar havo + 1 jaar vmbo TL + 10,5 jaar mbo	1	0,5	0,5	79,9
	3 jaar TTO, 2 jaar vwo 2 Jaar havo	1	0,5	0,5	80,4
	3 jaar vwo 2 jaar havo, 7 jaar basisschool	1	0,5	0,5	80,9
	4 jaar mavo	1	0,5	0,5	81,4
	4 jaar mavo, 2 jaar havo	1	0,5	0,5	81,9
	4 jaar TL 1 jaar havo	1	0,5	0,5	82,4
	4 jaar vmbo + 1 jaar havo	1	0,5	0,5	82,8
	4 jaar vmbo + 2 jaar havo	1	0,5	0,5	83,3
	4 jaar vmbo + 2 jaar havo	1	0,5	0,5	83,8
	4 jaar vmwo 1 jaar mbo	1	0,5	0,5	84,3
	4 jaar vmbo 2 jaar havo	1	0,5	0,5	84,8
	4 jaar vmbo en 2 jaar havo	1	0,5	0,5	85,3
	4 jaar vmbo-t + 2 jaar havo	1	0,5	0,5	85,8
	4 jaar vmbo-tl en 2 jaar havo	1	0,5	0,5	86,3
	4 jaar vmbo, 2 jaar havo	3	10,5	10,5	87,7
	4 jaar vmbo, 3 jaar havo	1	0,5	0,5	88,2
	4 Jaar vwo	1	0,5	0,5	88,7
	4 jaar vwo 2 jaar brugklas	1	0,5	0,5	89,2
	4 jaar vwo en dan 2 jaar havo	1	0,5	0,5	89,7
	5 jaar gymnasium waarvan 1 jaar blijven zitten	1	0,5	0,5	90,2
	5 jaar vmbo 1 jaar havo	1	0,5	0,5	90,7
	5 jaar vwo	1	0,5	0,5	91,2
	5 jaar vwo	1	0,5	0,5	91,7
	6 jaar vwo + 1 jaar havo	1	0,5	0,5	92,2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	6x havo	2	1,0	1,0	93,1
	7 jaar havo	1	0,5	0,5	93,6
	7 jaar vwo	1	0,5	0,5	94,1
	Cambridge FC	1	0,5	0,5	94,6
	Groep 8 + 4 jaar vmbo + 2 jaar havo	1	0,5	0,5	95,1
	Vmbo	1	0,5	0,5	95,6
	Vmbo 4 jaar	1	0,5	0,5	96,1
	Vmbo 4 jaar + 1 jaar 5 havo klas	1	0,5	0,5	96,6
	Vmbo 4 jaar + 2 jaar havo + 1 jaar mbo	1	0,5	0,5	97,1
	Vmbo 4 jaar + 2 jaar havo	1	0,5	0,5	97,6
	Vmbo 4 jaar + 2 jaar havo	1	0,5	0,5	98,0
	Vmbo 4 jaar + mbo 2 jaar	1	0,5	0,5	98,5
	Vmbo TL 4 jaar	1	0,5	0,5	99,0
	Vmbo/mbo	1	0,5	0,5	99,5
	Vwo 5 jaar daarna 1 jaar havo	1	0,5	0,5	100,0
	Total	204	100,0	100,0	

Resultaat Schrijven

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Zwak	56	27,0	27,6	27,6
	Voldoende	76	37,3	37,4	65,0
	Goed	71	34,8	35,0	100,0
	Total	203	99,0	100,0	
Missing	System	1	0,5		
Total		204	100,0		

Resultaat Presenteren

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Zwak	19	9,3	90,5	90,5
	Voldoende	83	40,7	41,7	51,3
	Goed	97	47,0	48,7	100,0
	Total	199	97,0	100,0	
Missing					
	System	2	1,0		
	Total	5	2,5		
Total		204	100,0		

Resultaat Gesprekken voeren

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Zwak	17	8,3	8,4	8,4
	Voldoende	71	34,8	35,0	43,3
	Goed	115	56,4	56,7	100,0
	Total	203	99,5	100,0	
Missing	System	1	0,5		
Total		204	100,0		

Resultaat Luisteren

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Zwak	58	28,4	28,7	28,7
	Voldoende	63	30,9	31,2	59,9
	Goed	81	39,7	40,1	100,0
	Total	202	99,0	100,0	
Missing	System	2	1,0		
Total		204	100,0		

Resultaat Lezen (algemeen)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Zwak	45	22,1	22,3	22,3
	Voldoende	69	33,8	34,2	56,4
	Goed	88	43,1	43,6	100,0
	Total	202	99,0	100,0	
Missing	System	2	1,0		
Total		204	100,0		

Resultaat Lezen literatuur

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Zwak	50	240,5	24,8	24,8
	Voldoende	78	38,2	38,6	63,4
	Goed	74	36,3	36,6	100,0
	Total	202	99,0	100,0	
Missing	System	2	1,0		
Total		204	100,0		

Resultaten Grammatica

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Zwak	71	34,8	35,9	35,9
	Voldoende	76	37,3	38,4	74,2
	Goed	51	25,0	25,8	100,0
	Total	198	97,1	100,0	
Missing	System	1	0,5		
	Total	6	2,9		
Total		204	100,0		

Resultaten Woordenschat

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Zwak	34	16,7	17,2	17,2
	Voldoende	71	34,8	35,9	53,0
	Goed	93	45,6	47,0	100,0
	Total	198	97,1	100,0	
Missing					
	System	1	0,5		
	Total	6	2,9		
Total		204	100,0		

Is je Engels voldoende om een hbo opleiding in Nederland te volgen?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Nee	18	8,8	8,9	8,9
	Ja	146	71,6	71,9	80,8
	Weet niet	39	19,1	19,2	100,0
	Total	203	99,5	100,0	
Missing	System	1	0,5		
Total		204	100,0		

Is je Engels voldoende om uitsluitend te werken met studieboeken in het Engels?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Nee	77	37,7	37,9	37,9
	Ja	69	33,8	34,0	71,9
	Weet niet	57	27,9	28,1	100,0
	Total	203	99,5	100,0	
Missing	System	1	0,5		
Total		204	100,0		

Is je Engels voldoende om in het eerste jaar van een hbo-studie een presentatie in het Engels te geven?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Nee	34	16,7	16,7	16,7
	Ja	133	65,2	65,5	82,3
	Weet niet	36	17,6	17,7	100,0
	Total	203	990,5	100,0	
Missing	System	1	0,5		
Total		204	100,0		

Is je Engels voldoende om te werken in een projectgroepje met Engels sprekende medestudenten?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Nee	30	14,7	14,9	14,9
	Ja	129	63,2	63,9	78,7
	Weet niet	43	21,1	21,3	100,0
	Total	202	99,0	100,0	
Missing					
	System	1	0,5		
	Total	2	1,0		
Total		204	100,0		

Is je Engels voldoende om colleges of lessen in het Engels te volgen en daarbij aantekeningen te maken?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Nee	56	270,5	27,6	27,6
	Ja	92	45,1	45,3	72,9
	Weet niet	55	27,0	27,1	100,0
	Total	203	990,5	100,0	
Missing	System	1	0,5		
Total		204	100,0		

Is je Engels voldoende om E-mail contacten te onderhouden in het Engels?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Nee	12	5,9	5,9	5,9
	Ja	169	82,8	83,7	89,6
	Weet niet	21	10,3	10,4	100,0
	Total	202	99,0	100,0	
Missing					
	System	1	0,5		
	Total	2	1,0		
Total		204	100,0		

Is je Engels voldoende om Engelstalige bronnen te zoeken voor een (onderzoeks)project?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Nee	17	8,3	8,4	8,4
	Ja	152	74,0	74,9	83,3
	Weet niet	34	16,7	16,7	100,0
	Total	203	99,5	100,0	
Missing	System	1	0,5		
Total		204	100,0		

Is je Engels voldoende om een onderzoeksverslag of paper in het Engels te schrijven?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Nee	64	31,4	31,0	31,0
	Ja	85	41,7	41,9	73,4
	Weet niet	54	26,0	26,6	100,0
	Total	203	99,5	100,0	
Missing	System	1	0,5		
Total		204	100,0		

Plannen voor komend jaar

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	studeren	166	81,4	83,8	83,8
	Anders	32	15,7	16,2	100,0
	Total	198	97,1	100,0	
Missing	System	6	2,9		
Total		204	100,0		

Studeren namelijk...

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid		18	8,8	8,8	8,8
	?	2	1,0	1,0	9,8
	?	1	0,5	0,5	10,3
	Accountancy	1	0,5	0,5	10,8
	ALO	1	0,5	0,5	11,3
	ALO/Marine	1	0,5	0,5	11,8
	Amsterdam fashion institute of media & entertainment management	1	0,5	0,5	12,3
	Analist Pathologie	1	0,5	0,5	12,7
	Andere helft havodiploma halen (gespreid examen)	1	0,5	0,5	13,2
	Applied Science	1	0,5	0,5	13,7
	Autotechniek studeren	1	0,5	0,5	14,2
	Bedrijfseconomie	2	1,0	1,0	15,2
	Bedrijfskunde	1	0,5	0,5	15,7
	Bedrijfskunde en Politiek	1	0,5	0,5	16,2

Studeren namelijk

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Bewegen en Sport hbo	1	0,5	0,5	16,7
	Biologie	1	0,5	0,5	17,2
	Biologie en medisch laboratorium-onderzoek	1	0,5	0,5	17,6
	Biologie en medisch Laboratorium onderzoek	1	0,5	0,5	18,1
	Biologie en medisch laboratorium-onderzoek	1	0,5	0,5	18,6
	Commerciële economie	2	1,0	1,0	19,6
	Concervatorium	1	0,5	0,5	20,1
	Creatieve therapie waarschijnlijk	1	0,5	0,5	20,6
	Creative writing (Artez) of vwo (is plan B)	1	0,5	0,5	21,1
	De studie maatschappelijk werk en dienstverlening	1	0,5	0,5	21,6
	Dier en veehouderij	1	0,5	0,5	22,1
	Dierengeneeskunde	1	0,5	0,5	220,5

Studeren namelijk

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Digitale communicatie hbo	1	0,5	0,5	23,0
	Door studeren	1	0,5	0,5	230,5
	Doorleren	1	0,5	0,5	24,0
	Economie	2	1,0	1,0	25,0
	Economisch	1	0,5	0,5	25,5
	Economische of ?	1	0,5	0,5	26,0
	Een internationale studie hbo	1	0,5	0,5	260,5
	Een jaar middelbare school in Engeland	1	0,5	0,5	27,0
	Engels Lerarenoplei- ding	1	0,5	0,5	270,5
	Ergens in de richting van maatschap- pelijk werk en dienstverle- ning	1	0,5	0,5	27,9
	Ergotherapie	1	0,5	0,5	28,4
	Event management (Ruimtelijke ordening en planologie)	1	0,5	0,5	28,9
	Food & Flower Management	1	0,5	0,5	29,4
	Fysio	1	0,5	0,5	29,9
	Fysiotherapie	4	2,0	2,0	31,9
	Fysiotherapie in Utrecht	1	0,5	0,5	32,4

Studeren namelijk

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Geen idee	1	0,5	0,5	32,8
	Geen idee, maar wel studeren	1	0,5	0,5	33,3
	Geen idee, nog niet zeker	1	0,5	0,5	33,8
	Havo afmaken	1	0,5	0,5	34,3
	Hbo	9	4,4	4,4	38,7
	Hbo economie	1	0,5	0,5	39,2
	Hbo Huidthera- peut	1	0,5	0,5	39,7
	Hbo Informatica	2	1,0	1,0	40,7
	Hbo of mbo/pabo of onderwijs- assistente	1	0,5	0,5	41,2
	Hbo Pedagogiek	1	0,5	0,5	41,7
	Hbo psychologie	1	0,5	0,5	42,2
	Hbo Psychologie	1	0,5	0,5	42,6
	Hbo recht	1	0,5	0,5	43,1
	Hbo rechten	2	1,0	1,0	44,1
	Hbo rechten	2	1,0	1,0	45,1
	Hbo rechten/jour- nalistiek	1	0,5	0,5	45,6
	Hbo richting gezondheids- zorg	1	0,5	0,5	46,1
	Hbo richtng onbekend	1	0,5	0,5	46,6

Studeren namelijk

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Hbo-studie	1	0,5	0,5	47,1
	Hbo V	1	0,5	0,5	470,5
	Hbo- Verpleegkun- de	3	10,5	10,5	49,0
	Hbo- opleiding?	1	0,5	0,5	490,5
	Hbo- verpleegkun- de	1	0,5	0,5	50,0
	Het vrije jaar in Zeist	1	0,5	0,5	500,5
	HKU Film	1	0,5	0,5	51,0
	Hoge Hotelschool (internatio- naal)	1	0,5	0,5	510,5
	Hopelijk mondzorg- kunde	1	0,5	0,5	52,0
	Horeca (Hotelmana- gement)	1	0,5	0,5	520,5
	Hotel/Event- management	1	0,5	0,5	52,9
	Human Resource Management	1	0,5	0,5	53,4
	IBL Arnhem	1	0,5	0,5	53,9
	IBL HAN Arnhem	1	0,5	0,5	54,4
	ICT	1	0,5	0,5	54,9
	Ik weet het nog niet	1	0,5	0,5	55,4
	In Buitenland (Dieren richting)	1	0,5	0,5	55,9

Studeren namelijk

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	Inerieur & Design of geschiedenis docent	1	0,5	0,5	56,4
Valid	Integrale veiligheids- kunde	1	0,5	0,5	56,9
	International Business	1	0,5	0,5	57,4
	International Business and Languages	1	0,5	0,5	57,8
	International Business and Management/ TMA	1	0,5	0,5	58,3
	International Business Languages (HAN)	1	0,5	0,5	58,8
	International eventmana- gement in Australië	1	0,5	0,5	59,3
	International Leisure Management (NHTV)	1	0,5	0,5	59,8
	International Marketing	1	0,5	0,5	60,3
	Journalistiek	1	0,5	0,5	60,8
	Juridisch Hogeschool	1	0,5	0,5	61,3
	Kunstacade- mie (fotogra- fie of illustra- tie)	1	0,5	0,5	61,8

Studeren namelijk

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	Laboratory Engineering	1	0,5	0,5	62,3
	Lerarenoplei- ding basison- derwijs Katholieke pabo	1	0,5	0,5	62,7
Valid	Lerarenoplei- ding Economie	1	0,5	0,5	63,2
	Maar weet nog niet wat	1	0,5	0,5	63,7
	Maatschap- pelijk werk & dienstverle- ning	1	0,5	0,5	64,2
	Management Economie en Recht	1	0,5	0,5	64,7
	Mbo + hbo Grafisch Vormgeving	1	0,5	0,5	65,2
	MBRT	1	0,5	0,5	65,7
	Media informatie Communica- tie	1	0,5	0,5	66,2
	Media Informatie Communica- tie	1	0,5	0,5	66,7
	Medisch hulpverlener of farmakun- de	1	0,5	0,5	67,2
	MER	1	0,5	0,5	67,6
	Mondzorg- kunde	1	0,5	0,5	68,1

Studeren namelijk

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	Music management	1	0,5	0,5	68,6
	Naar Australië	1	0,5	0,5	69,1
	Nano- tec.	1	0,5	0,5	69,6
Valid	Nog geen flauw idee	1	0,5	0,5	70,1
	Nog geen idee	1	0,5	0,5	70,6
	Nog niks	1	0,5	0,5	71,1
	Nog onzeker	1	0,5	0,5	71,6
	Onbekend	1	0,5	0,5	72,1
	Op vwo-niveau verder gaan	1	0,5	0,5	720,5
	Pabo	6	2,9	2,9	75,5
	Pabo Venlo	1	0,5	0,5	76,0
	Pedagogiek	1	0,5	0,5	76,5
	Pedagogiek (hbo)	1	0,5	0,5	77,0
	Podotherapie	1	0,5	0,5	77,5
	Politie/Arrestatieteam Eindhoven	1	0,5	0,5	77,9
	Politieacademie	1	0,5	0,5	78,4
	Psychomotorische therapie	1	0,5	0,5	78,9
	Recht	1	0,5	0,5	79,4
	Robotica	1	0,5	0,5	79,9
	SGM	1	0,5	0,5	80,4
	SPH	5	20,5	20,5	82,8
	SPH, Pedagogiek	1	0,5	0,5	83,3

Studeren namelijk

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	Sport management ondernemen of bedrijfs-economie	1	0,5	0,5	83,8
	Sprint vwo 5e en 6e	1	0,5	0,5	84,3
	Technische bedrijfskunde	2	1,0	1,0	85,3
Valid	TMO International Business School Modemana- gement	1	0,5	0,5	85,8
	Toegepaste psychologie	1	0,5	0,5	86,3
	Toegepaste Psychologie	1	0,5	0,5	86,8
	Toegepaste Psychologie/ Sociaal pedagogische hulpverlener	1	0,5	0,5	87,3
	Toerisme & eventmanage ment	1	0,5	0,5	87,7
	Toerisme/ Hotelmana- gement	1	0,5	0,5	88,2
	Verloskun- dige	1	0,5	0,5	88,7
	Verpleegkun- de hbo	2	1,0	1,0	89,7
	Verpleegkun- dige	1	0,5	0,5	90,2
	Vervolgoplei- ding - social work	1	0,5	0,5	90,7

Studeren namelijk

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	Voeding en Dietetiek hbo	1	00,5	00,5	91,2
	Vwo	6	2,9	2,9	94,1
	Vwo afronden	1	0,5	0,5	94,6
	Vwo doen	1	0,5	0,5	95,1
	Vwo, als ik word toegelaten na havo te hebben afgerond	1	0,5	0,5	95,6
	Waarschijnlijk NHTV Tourism management	1	0,5	0,5	96,1
	Weet ik nog niet	2	1,0	1,0	97,1
	Weet ik nog niet zeker	1	0,5	0,5	970,5
	Weet nog niet wat	1	0,5	0,5	98,0
	Werktuig- bouwkunde	2	1,0	1,0	99,0
	Werktuigen Bouwkunde	1	0,5	0,5	990,5
	Windesheim PMT gymleeraar verstandelijk beperkten	1	0,5	0,5	100,0
	Total	204	100,0	100,0	

Werken als

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid		190	93,1	93,1	93,1
	Bijaantje horeca	1	0,5	0,5	93,6
	Bijbaantje	1	0,5	0,5	94,1
	Cafetaria-medewerker	1	0,5	0,5	94,6
	Caissière	1	0,5	0,5	95,1
	Ergotherapie	1	0,5	0,5	95,6
	Horecame-dewerkster	1	0,5	0,5	96,1
	Juf	2	1,0	1,0	97,1
	Pedagoog	1	0,5	0,5	97,6
	Rechercheur	1	0,5	0,5	98,0
	Rechter/Officier van Justitie	1	0,5	0,5	98,5
	SPH, ambulante-, activiteitenbegeleider	1	0,5	0,5	99,0
	Vakkenvuller COOP	1	0,5	0,5	99,5
	Weet ik niet, iets met kinderen	1	0,5	0,5	100,0
Total	204	100,0	100,0		

Anders namelijk:...

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid		203	99,5	99,5	99,5
	Radio	1	0,5	0,5	100,0
	Total	204	100,0	100,0	

Bijlage 7

Taalvaardigheid havo (www.erk.nl)

Zie: <http://www.erk.nl/docent/streefniveaus/havo/>

Eindtermen havo/vwo

streefniveaus HAVO

	Duits	Engels	Frans	Spaans
Luisteren				
Gesprekken voeren				
Spreeken				
Schrijven				
Constructie examenopgaven leesvaardigheid (bron: CITO/CvE)	 circa 50% circa 50%	 circa 30% circa 70%	 circa 5% circa 85% circa 10%	 circa 5% circa 85% circa 10%

Het ERK beschrijft deze plusniveaus als een zeer goede A2 of B1. Het gaat bij deze +niveaus om prestaties die nog binnen de bandbreedte van het betreffende niveau vallen, maar die zich in kwantiteit en kwaliteit kunnen onderscheiden. Bij de gespreksvaardigheid betekent een +niveau bijvoorbeeld een activerere deelname aan gesprekken en een breder repertorium bij uitwisselingen van informatie.

SLO heeft als nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling een publieke taakstelling in de driehoek beleid, praktijk en wetenschap. SLO heeft een onafhankelijke, niet-commerciële positie als landelijke kennisinstelling en is dienstbaar aan vele partijen in beleid en praktijk.

Het werk van SLO kenmerkt zich door een wisselwerking tussen diverse niveaus van leerplanontwikkeling (stelsel, school, klas, leerling). SLO streeft naar (zowel longitudinale als horizontale) inhoudelijke samenhang in het onderwijs en richt zich daarbij op de sectoren primair onderwijs, speciaal onderwijs, voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs. De activiteiten van SLO bestrijken in principe alle vakgebieden.

SLO

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
F 053 430 76 92
E info@slo.nl

www.slo.nl

slo